

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Kristijono Mineikio,
V kurso, darbo ir socialinės apsaugos teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Teisė į senatvės pensiją Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo
jurisprudencijoje**

**The Right to a Retirement Pension in the Jurisprudence of the Constitutional Court
of the Republic of Lithuania**

Vadovė: lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Recenzentas: partnerystės prof. Audrius Bitinas

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Magistro darbe analizuojama teisės į senatvės pensiją sampratą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Darbe apžvelgti socialinės apsaugos tradicijų teoriniai modeliai, atlikta Lietuvos socialinės apsaugos sistemos apžvalga, išanalizuota teisės į senatvės pensiją samprata tarptautiniuose teisės aktuose ir tarptautinių teismų praktikoje. Darbe identifikuota teisės į senatvės pensiją samprata Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje bei pateikti pagrindiniai reikalavimai, kurie leidžia konstituciškai pagrįstai sumažinti senatvės pensijos dydį.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė apsauga, socialinis draudimas, senatvės pensija, teisė į pensiją, Konstitucinio Teismo jurisprudencija.

This Master's thesis analyses the concept of the right to retirement pension in the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. The paper reviews the theoretical models of social security traditions, conducts an overview of the Lithuanian social security system, analyses the concept of the right to retirement pension in international legal acts and the case-law of international courts. The work identifies the concept of the right to retirement pension in the jurisprudence of the Constitutional Court and presents the main requirements that allow for a constitutionally justified reduction of the amount of retirement pension.

Key words: social security, social insurance, retirement pension, right to pension, jurisprudence of the Constitutional Court.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. SOCIALINIS MODELIS LIETUVOS RESPUBLIKOJE.....	6
1.1. Socialinės apsaugos tradicijų apžvalga ir jų įtaka Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos teisei.....	6
1.2. Socialinės apsaugos formos Lietuvos Respublikoje ir jų reikšmė teisei į senatvės pensiją.....	11
1.3. Pensijų sistema Lietuvos Respublikoje ir jos teisinis reglamentavimas.....	18
2. TEISĖ Į SENATVĖS PENSIJĄ TARPTAUTINIULOSE TEISĖS AKTUOSE.....	23
2.1. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinoje....	24
2.2. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas kituose Europos Tarybos dokumentuose.....	26
2.3. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas Europos Sąjungoje.....	30
3. TEISĖS Į SENATVĖS PENSIJĄ SAMPRATA KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE.....	33
3.1. Teisė į senatvės pensiją kaip nuosavybės teisė	33
3.2. Teisė į senatvės pensiją teisinės valstybės principo kontekste.....	36
3.3. Teisės į senatvės pensiją sąsaja su teise laisvai pasirinkti darbą ar verslą.....	39
4. KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJA SUMAŽINTŲ SENATVĖS PENSIJŲ KLAUSIMU	42
IŠVADOS.....	46
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	48
SANTRAUKA.....	54
SUMMARY.....	55

IŽANGA

Visuomenėje vis pasigirsta įvairių politikų, visuomenės veikėjų svarstymų, kad senatvės pensijų sistemą Lietuvoje reikėtų keisti ir reformuoti ir ji neatitinka visuomenės lūkesčių. Vis dėlto pažymėtina, kad asmens teisė į senatvės pensiją yra viena iš nedaugelio asmens pensijų rūšių, įtvirtintų Lietuvos Respublikos Konstitucijos (1992) (toliau – Konstitucija) 52 straipsnyje.

Dėl to darytina prielaida, kad šiai pensijos rūšiai Konstitucija numato ypatingą apsaugą, todėl prieš imantis bet kokių senatvės pensijų sistemos reformų yra būtina laikytis Konstitucijos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencijos.

Konstitucinio Teismo baigiamuosiuose aktuose konstatuota, kad pagal Konstituciją įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas ir tik jis formuoja oficialiąją konstitucinę doktriną. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra aiškinamos Konstitucijos nuostatos, įskaitant normas bei principus bei yra atskleidžiama įvairių konstitucinių nuostatų turinys ir jų tarpusavio sąsajos, konstitucinių vertybių pusiausvyra, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vienos visumos, esmė ir užtikrinamas Konstitucijoje vientisumas. (Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas).

Konstitucinio Teismo įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją, savo jurisprudencijoje pateikti oficialią Konstitucijos nuostatų sampratą kyla iš pačios Konstitucijos: kad galėtų nustatyti, ar tiriami teisės aktai (jų dalys) neprieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, ir priimti sprendimą, Konstitucinis Teismas turi konstitucinius įgaliojimus oficialiai aiškinti ir tiriamus teisės aktus, ir minėtus aukštesnės galios teisės aktus; kitoks Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinimas paneigtų pačią Konstitucinio Teismo konstitucinę paskirtį (Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas, 2010 m. gegužės 3 d. sprendimas).

Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad pagal Konstituciją visi Konstitucinio Teismo aktai, kuriuose aiškinama Konstitucija – formuojama oficialioji konstitucinė doktrina, savo turiniu saisto ir teisę kuriančias, ir teisę taikančias institucijas (pareigūnus) (Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimas, 2008 m. spalio 14 d. sprendimas). Priešingu atveju būtų pažeistas konstitucinis principas, kad įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas, būtų nepaisoma Konstitucijos viršenybės, sudarytos prielaidos atsirasti teisės sistemos nesuderinamumui (Konstitucinio

Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimas, 2006 m. kovo 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimai).

Taigi, remiantis aukščiau pateikta oficialiąja konstitucine doktrina, Konstitucinis Teismas yra vienintelė institucija Lietuvoje, galinti aiškinti Konstitucijos nuostatas, o jos priimtais sprendimais yra saistomi ir teisę kuriantys, ir ją taikantys subjektai (įskaitant ir įstatymų leidėją), todėl prieš atliekant bet kokius pensijų sistemos pokyčius, būtina identifikuoti teisės į senatvės požymius, įtvirtintus oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kad būtų galima išvengti galimo teisės aktų prieštaravimo Konstitucijai ir priimtų teisės aktų pašalinimo iš teisės sistemos, todėl neabejotinai šis darbas yra aktualus dabartiniu laikotarpiu.

Darbo tikslas. Ištirti teisės į senatvės pensiją sampratą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos modelį ir jo reikšmę teisei į senatvės pensiją;
2. Apžvelgti teisės į senatvės pensiją sampratą tarptautiniuose dokumentuose ir/ar tarptautinių teismų praktikoje;
3. Išanalizuoti, kaip Konstitucinio Teismo doktrinoje teisės į senatvės pensiją samprata atsiskleidžia per nuosavybės teisės apsaugos nuostatas;
4. Atskleisti teisės į senatvės pensiją sampratą teisinės valstybės principo kontekste;
5. Išanalizuoti sąsajas tarp konstitucinio laisvai pasirinkti darbą ar verslą principo ir teisės į senatvės pensiją Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje;
6. Išanalizuoti Konstitucinio Teismo doktriną sumažintų pensijų klausimu ir suformuluoti pagrindinius pensijų sumažinimo konstitucinius reikalavimus.

Darbo objektas. Šiame darbe nagrinėjama valstybinio socialinio draudimo senatvės pensija, nes ši pensijos rūšis yra tiesiogiai kildinama iš Konstitucijos 52 straipsnyje įtvirtintų pensijų rūšių. Dėl to laikytina, kad šiai pensijų rūšiai Konstitucija numato ypatingą apsaugą, todėl netinkamas Konstitucijos interpretavimas gali lemti konstitucinius ginčus. Tačiau apžvelgiant socialinio draudimo sistemą Lietuvoje yra apžvelgiamos tiek valstybinės pensijos, tiek antrosios pakopos, tiek trečiosios pakopos pensijų kaupimo sistema, tačiau jų konstitucinė reikšmė nėra analizuojama.

Darbo metodai. Darbe naudojami šie pagrindiniai tyrimo metodai:

1. Sisteminis – identifikuojamos sąsajos tarp skirtingų Konstitucinio Teismo priimtų procesinių dokumentų turinio ir padaromos išvados, remiantis skirtingais Konstitucinio Teismo priimtais procesiniais sprendimais; nevengiama įvertinti skirtingų teisės doktrinos ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijos požiūrių; vertinama tarptautinių dokumentų (be kita ko tarptautinių teismų sprendimų) įtaka Konstitucinio Teismo doktrinos formavimuisi ir kt.;
2. Loginis – įvertinami teisinio reguliavimo, teisės doktrinos ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijos loginiai tarpusavio ryšiai, identifikuojami galimi loginiai nesuderinamumai;
3. Teleologinis – vertinami teisės aktų parengiamieji dokumentai, siekiant nustatyti tam tikrus įstatymų leidėjo ketinimus, juos susiejant su Konstitucinio Teismo jurisprudencija ir teisės doktrina;
4. Lingvistinis – pažodžiui vertinamas ir interpretuojamas teisės normų, teisės doktrinos, Konstitucinio Teismo priimtų procesinių sprendimų, tarptautinių dokumentų turinys.

Darbo originalumas. Šis darbas yra originalus tuo, kad jame nuosekliai yra analizuojama teisė į senatvės pensiją, t.y. nustatoma Lietuvoje pasirinkta socialinės apsaugos tradicija, kuri lemia pasirinktą senatvės pensijos reguliavimo modelį, apžvelgiama senatvės pensijos vieta socialinės apsaugos sistemoje, apžvelgiami tarptautiniai dokumentai, reglamentuojantys teisę į senatvės pensiją bei tarptautinių teismų praktika ir galiausiai analizuojama Konstitucinio Teismo doktrina, susijusi su teise į senatvės pensiją bei Konstitucinio Teismo jurisprudencija sumažintos senatvės pensijos atžvilgiu. Dažniausiai teisės doktrinoje kalbama tik apie vieną iš šių aspektų – A. Bitino monografijoje dėmesys skiriamas socialinės apsaugos tradicijų ir teisės į senatvės pensiją sampratai, V. Vaičiaičio straipsnyje analizuojama ir kritikuojama Konstitucinio Teismo doktrina teisės į senatvės pensiją sampratos ir sumažintų socialinių išmokų klausimu, T. Birmontienės straipsnyje analizuojama Konstitucinio Teismo doktrina sumažintos socialinio draudimo pensijos klausimu, o šiame darbe teisė į senatvės pensiją yra išanalizuota ir atskleista išsamiai, remiantis aukščiau nurodytais aspektais, kas teisės doktrinoje iki šiol nebuvo padaryta.

Darbo pagrindiniai šaltiniai. Kaip ir darbo tema ir darbo tikslas suponuoja pagrindinis šio darbo šaltinis yra Konstitucinio Teismo jurisprudencija teisės į senatvės

pensiją klausimu. Vis dėlto siekiant atskleisti doktrininį požiūrį į teisę į senatvės pensiją šiame darbe daugiausiai yra remiamasi A. Bitino monografija ir straipsniais, V. Vaičičiaus straipsniu ir monografija, V. Petrylaitės daktaro disertacija, T. Birmontienės, D. Žalimo, D. Murausko, E. Kūrio straipsniais. Siekiant atskleisti teisės į senatvės pensiją sampratą tarptautinėje plotmėje yra remiamasi tarptautiniais dokumentais prie kurių yra prisijungusi Lietuva, tarptautinių teismų praktika (pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), užsienio autorių D. Pieters monografija, Guianne ir Streb straipsniu. Siekiant palyginti Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo praktiką, remiamasi Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija.

1. SOCIALINIS MODELIS LIETUVOS RESPUBLIKOJE

1.1. Socialinės apsaugos tradicijų apžvalga ir jų įtaka Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos teisei

Vieno atsakymo, kokios tradicijos egzistuoja socialinis modelis Lietuvos Respublikoje, negalima pateikti, tačiau yra akivaizdu, kad jis turi daugiau vienos arba kitos socialinės apsaugos tradicijos bruožų. Socialinės apsaugos teisės doktrinoje pripažįstama, kad Europoje egzistuoja dvi pagrindinės socialinės apsaugos tradicijos – Beveridžo ir Bismarko socialinės apsaugos tradicijos (Bitinas, 2011, p. 21-23).

Beveridžo socialinės apsaugos tradicijos pradininku laikytinas Didžiosios Britanijos ekonomistas Viljamas Beveridžas, kuris 1942 m. savo pranešime Didžiosios Britanijos vyriausybei suformulavo tris pagrindinius socialinės apsaugos principus, kuriuos galima laikyti pamatiniais Beveridžo socialinės apsaugos tradicijos požymiais (Beveridge, 1942, p. 847-848):

- a) Pirmasis socialinės apsaugos principas reiškia, kad bet kokie veiksmai, nulemiantys asmenų socialinę gerovę ateityje, neturėtų būti siejami su asmens praeityje įgyta patirtimi, ypač priklausančia nuo asmens užsiėmimo;
- b) Antrasis socialinės apsaugos principas reiškia, kad socialinis draudimas ra tik viena socialinio progreso dalis;
- c) Trečiasis socialinės apsaugos principas reiškia, kad asmens socialinis saugumas yra pasiekiamas bendradarbiaujant valstybei ir individui.

Remiantis aukščiau suformuluotais V. Beveridžo socialinės apsaugos principais ir susiformavo Beveridžo socialinės apsaugos tradicija, kuri įsitvirtino Jungtinėje Karalystėje ir kitose anglosaksiškose valstybėse. Iš esmės V. Beveridžo dokumento tikslas yra „panaikinti nuolatinio trūkumo būklę žmogui, užtikrinant jam pakankamo dydžio pajamas tam, kad būtų patenkinti jo poreikiai“. V. Beveridžas be kita ko įvardijo įvardijo pagrindines valstybėje egzistuojančias blybes, kurių panaikinimas būtų pagrindinis socialinės apsaugos sistemos tikslas, t.y. ligos, vargas, kančia, abejingumas ir tingėjimas. V. Beveridžo įsitikimu, šias blybes būtų galima panaikinti per socialinės apsaugos sistemoje veikiančią perskirstymo mechanizmą, kuris padeda užtikrinti pajamų kompensavimą ir(ar) išmokas netekus pajamų. Dėl to įgyvendinus V. Beveridžo plane numatytas priemones, prognozuojama, kad nedarbo lygis neviršytų trijų procentų (Beveridge, 1942, p. 848).

Teisės doktrinoje išvelgiami šie pagrindiniai Beveridžo socialinės apsaugos tradicijos bruožai – socialinės apsaugos sistema apima visus gyventojus ir nepriklauso nuo asmens mokamų įmokų, socialinio draudimo išmokos nesiejamos su asmens sumokėtomis įmokomis bei yra vienodos visiems asmenims, sistema yra finansuojama mokesčių pagrindu, socialinio draudimo įstaigos yra viešojo sektoriaus dalis ir glaudžiai bendradarbiauja su asmenimis bei valstybės dalyvavimas skatina asmens iniciatyvą rūpintis socialiniu draudimu (Bitinas, 2011, p. 21-22).

Europoje taip pat yra paplitusi ir kita socialinės apsaugos tradicija, kurios pradininku laikomas Prūsijos kancleris Otas von Bismarkas. Šios socialinės apsaugos tradicijos pradžios diena laikoma 1881 m. lapkričio 17 d., kai minėtas Prūsijos kancleris pateikė parlamentui socialinio draudimo koncepciją, pagal kurią pagrindinis valstybės tikslas yra ne tik ginti įtvirtintas teises, bet ir užtikrinti visuomenės nariams gerovę, kurie labiausiai jos stokoja, dėl ko valstybė turi prisidėti prie gyventojų socialinės gerovės ypatingomis sąlygomis (Guinnane ir Streb, 2021, p. 754). Dėl to O. Bismarkas pasiūlė nustatyti privalomą sveikatos socialinį draudimą (1883 m.), draudimą nuo nelaimingų atsitikimų darbe (1884 m.) bei neįgalumo pensijų socialinį draudimą (1889 m.).

Teisės doktrinoje (Bitinas, 2011, p. 21-22; Guinnane ir Streb, 2021, p. 754-755) yra suformuluoti šie pagrindiniai Bismarko socialinės apsaugos tradicijos bruožai, kurie atsiskleidžia taip: socialinis draudimas yra privalomas ir įgyvendinamas trimis pagrindinėmis kryptimis – sveikatos socialiniu draudimu, nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu bei senatvės ir neįgalumo pensijų draudimu, ekonominės krizės ir kitais socialinio draudimo deficito atvejais valstybė turi užtikrinti nuolatinės socialinio draudimo išmokas ir socialinę integraciją, visiems gyventojams turi būti užtikrintos minimalios senatvės pajamos, socialinio draudimo išmokas lemia asmens mokamos įmokos ir socialinė grupė, kuriai priklauso darbuotojas, darbuotojai bei darbdaviai moka socialinio draudimo įmokas.

Pagrindiniai socialinės apsaugos tradicijų skirtumai yra apibendrinti lentelėje Nr. 1.

1 lentelė. Socialinės apsaugos tradicijų skirtumai.

Požymis/ požiūris	Beveridžo sistema	Bismarko sistema
Koncepcija	Asmens interesai iškeliami virš valstybės interesų	Valstybė garantuoja socialinę integraciją, todėl yra svarbi socialinės apsaugos sistemos dalis
Poreikių tenkinimas	Tenkinami baziniai asmens poreikiai	Užtikrinamas tinkamas gyvenimo lygis, atsižvelgiant į asmens sumokėtas socialinio draudimo įmokas
Finansavimo šaltiniai	Finansuojama mokesčių pagrindu	Pajamos priklauso nuo asmens įmokų
Išmokų skyrimas	Išmokos skiriamos visiems asmenims	Išmokos priklauso nuo to, ar asmuo mokėjo socialinio draudimo įmokas
Valstybės vaidmuo	Minimalus, nes valstybės dalyvavimas negali užgožti asmens iniciatyvos	Aktyvus, valstybė imperatyviai nustato socialinio draudimo pareigą, asmuo gali rinktis tik papildomą draudimą

Parengta autoriaus pagal (Bitinas, 2011 p. 21-23)

Taigi, galima pažymėti, kad Bismarko sistemoje asmens gaunamos išmokos priklauso nuo asmens pajamų ir dalyvavimas socialinio draudimo sistemoje yra privalomas, tačiau suteikiama asmeniui teisė pasirinkti papildomą draudimą, o Beveridžo sistemoje asmeniui suteikiama visiška laisvė pasirinkti, kiek ir kokia apimtimi asmuo nori dalyvauti socialinio draudimo sistemoje, o valstybė užtikrina tik minimalius, valstybės nustatytus asmens poreikius, kurie gali neatitikti realių asmens poreikių.

Gali kilti klausimas, kokia socialinės apsaugos tradicija buvo pasirinkta Lietuvoje, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. Atsakymą į šį klausimą pateikė Konstitucinis Teismas 2002 m. balandžio 23 d. nutarime, nagrinėdamas prokurorų ir karių valstybinių pensijų konstitucingumą, nurodė, kad toks teisinis reglamentavimas, pagal kurį asmens valstybinės pensijos dydis, priklausantis nuo asmens tarnybos stažo bei einamų pareigų, o tai neabejotinai priklauso nuo asmens sumokėtų socialinio draudimo įmokų,

neprieštarauja Konstitucijai (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas). Vadinas, šiame nutarime Konstitucinis Teismas netiesiogiai įvardijo, kad asmens gaunamos socialinio draudimo išmokos, priklauso nuo jo sumokėtų įmokų, todėl galime daryti prielaidą, kad Lietuvos socialinės apsaugos modelis turi daugiau Bismarko socialinės apsaugos sistemos bruožų.

2007 m. rugsėjo 26 d. nutarime Konstitucinis Teismas nurodė, kad asmens teisė į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo ir proporcingumo principus, o materialinių prielaidų mokėti senatvės pensiją sudarymą lemia tiek laikas, kurį asmuo pats moka arba už jį yra mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos, tiek valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų į valstybinio socialinio draudimo biudžetą bendras dydis; asmens bendras indėlis (asmens privalomojo valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų bendras dydis) sudarant materialines prielaidas mokėti valstybinę socialinio draudimo pensiją, kai senatvės pensijų sistema yra grindžiama socialiniu draudimu (Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Taigi, šiame nutarime Konstituciniam Teismui *expressis verbis* nurodžius, kad asmens socialinio draudimo išmokos tiesiogiai priklauso nuo asmens indėlio į bendrą socialinio draudimo sistemą, neabejotinai laikytina, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistema turi daugiau Bismarko socialinės apsaugos tradicijos bruožų.

Tai, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje vyrauja bismarkiškoji socialinės apsaugos tradicija pažymi tiek socialinės apsaugos politikos mokslininkai (Guogis ir Gruževskis, 2010, p. 25), tiek teisininkai (Bitinas, 2011, p. 224), tačiau socialinės politikos tyrinėtojai taip pat pažymi, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistemai be kita ko būdingas marginalinis liberalus socialinės apsaugos modelis, kuris pasireiškia socialine atskirtimi (Guogis ir Koht, 2009, p. 159). Kadangi socialinė atskirtis nėra šio darbo tyrimo objektas, autorius plačiau apie socialinę atskirtį nepasisako.

Gali kilti klausimas, kodėl formuojantis socialinės apsaugos sistemai Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo, buvo pasirinkta remtis labiau Bismarko socialinės apsaugos tradicija, o ne Beveridžo sistema, nors teisės doktrinoje (Bitinas, 2011, p. 23) pabrėžiama, kad nėra valstybių Europos Sąjungoje, kurių socialinės apsaugos sistema visiškai atitinka tam tikros socialinės apsaugos tradicijos elementus. Manytina, kad socialinės apsaugos sistemos kūrėjai rėmėsi tuo, kad visuomenei išsivadavus iš sovietinės priespaudos ir suteikus visišką laisvę pasirūpinti savo ateitimi savarankiškai, gali susidaryti situacija, kai didelė dalis visuomenės savo ateitimi nesirūpins, o atėjus, pavyzdžiui, senatvės pensijos

amžiui, nesukaups pakankamai santaupų, leidžiančių jiems pragyventi ir kreipsis į atitinkamas valstybės institucijas pagalbos, o valstybė, turėdama ribotus savo išteklius, visų besikreipiančių poreikių negalės patenkinti, todėl socialinės apsaugos sistemą gali ištikti griūtis. Dėl to, siekiant apsaugoti visą socialinės apsaugos sistemą, ir iš dalies nepasitikint visuomenės nariais ir buvo pasirinkta bismarkiškoji tradicija socialinės apsaugos sistemos formavimuisi. Kita vertus, galima prielaida, kad nepriklausomos Lietuvos socialinės apsaugos sistemos kūrėjai siekė perimti labiausiai ekonomiškai išsivysčiusių Europos valstybių patirtį (Vokietija, Prancūzija), kuriose ir buvo labiausiai paplitusi Bismarko socialinės apsaugos tradicija.

Nors tiek šiame darbe, tiek cituotoje teisės doktrinoje Lietuvos socialinės apsaugos sistema turi daugiau Bismarko socialinės apsaugos tradicijos bruožų, tačiau Lietuvoje egzistuoja ir tam tikrų išmokų, kurias labiau galėtume priskirti Beveridžo socialinės apsaugos tradicijai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos paramos mirties atveju įstatyme (1993) nustatyta, kad laidojimo pašalpa mokama asmenims, laidojantiems Lietuvos Respublikos pilietį arba kitaip teisėtai Lietuvoje gyvenusį asmenį (pavyzdžiui, užsienietį, kuriam buvo suteiktas prieglobstis), nepriklausomai nuo to, ar asmuo buvo draustas socialiniu draudimu ar ne, ar turėjo pajamų ar ne ir skiriama 8 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka, kuri 2023 metais sudaro 392 eurus. Aišku, kyla klausimas, ar toks išmokos dydis yra pakankamas asmens laidotuvėms, tačiau tai nėra šio darbo nagrinėjimo objektas. Taigi, galime laikyti, kad Lietuvoje egzistuoja tam tikri Beveridžo socialinės apsaugos tradicijos elementai, todėl galime padaryti išvadą, kad Lietuvoje paplitusi mišri socialinės apsaugos tradicija, daugiau turinti Bismarko tradicijos bruožų.

Svarbu paminėti, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistema priskirtina ir vadinamajam Rytų Europos socialinės apsaugos modeliui, kuris būdingas iš esmės visoms posovietinio bloko valstybėms, t.y. valstybėms, susiformavusioms po Berlyno sienos griūties 1989 metais. Pagrindinis šio socialinės apsaugos modelio išskirtinis bruožas yra tas, kad jis pasižymi neproporcingu socialinio draudimo įmokų ir pensijų pakeičiamumo santykiu, t.y. socialinio draudimo įmokos didelės, o socialinio draudimo išmokos santykiniai mažos. Teisės doktrinoje šis modelis aiškinamas tuo, kad tarybinis stažas bei tarybinis darbo užmokestis yra nuvertinamas, todėl asmenų gaunamos išmokos yra santykinai mažos (Bitinas, 2008). Kita vertus, sąlyginai jaunų valstybių socialinės apsaugos sistemos nesurenka tiek įmokų, kad galėtų išmokėti išmokas, kurių pakeitimo norma yra didesnė, tačiau neabejotina, kad laikui bėgant, augant darbo užmokesčiui, augs ir socialinio draudimo įmokos, todėl socialinio draudimo išmokos irgi didės, tačiau reikia įvertinti ir

neigiamas demografinės tendencijas Lietuvoje, kas neabejotinai turės įtakos socialinio draudimo pakeičiamumo normai.

1.2. Socialinės apsaugos formos Lietuvos Respublikoje ir jų reikšmė teisei į senatvės pensiją

Analizuojant teisės į senatvės pensiją sampratą reikėtų ir suvokti minėtos teisės vietą socialinės apsaugos sistemoje bei išanalizuoti kitas greta senatvės pensijos esančias socialinės apsaugos formas, kurios vienaip ar kitaip yra susijusios su teise į senatvės pensiją.

Lietuvos teisės sistemoje bei teisės doktrinoje (Pieters, 1998, p. 15), pripažįstama kad Lietuvos socialinės apsaugos sistema gali būti skirstoma į šias pagrindines socialinės apsaugos formas, t.y. valstybinį socialinį draudimą, socialinę paramą bei valstybines išmokas.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo (1991) 2 straipsnio 15 dalyje yra apibrėžtas valstybinio socialinio draudimo tikslas, t.y. visiškai ar iš dalies kompensuoti apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastos darbo pajamos arba įstatymų nustatytais atvejais šioje dalyje nurodytiems asmenims išmokamos įstatymų nustatyto dydžio išmokos. Minėto įstatymo 3 straipsnyje apibrėžtos socialinio draudimo rūšys, apimančios pensijų socialinį draudimą, ligos socialinį draudimą, motinystės socialinį draudimą, nedarbo socialinį draudimą, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinį draudimą bei privalomąjį sveikatos draudimą.

Pirmą kartą socialinis draudimas kaip žmogaus teisė buvo įtvirtinta 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948), kurios 22 straipsnyje numatyta, kad kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės.

1966 m. gruodžio 16 d. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) 9 straipsnyje numatyta, kad valstybės šio pakto šalys pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą.

1996 m. gegužės 3 d. Europos socialinės chartijos (pataisytos) (1996) 12 ir 13 straipsniai nustato asmens teisę į socialinį draudimą ir socialinę paramą, o 23 straipsnis nustato pagrindinius socialinės apsaugos principus pagyvenusiems asmenims.

Dėl to galime padaryti išvadą, kad valstybinis socialinis draudimas yra įvardijamas kaip viena žmogaus teisių, todėl tai ir neabejotinai yra ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos saugoma ir Konstitucinio Teismo ginama vertybė.

Atkreiptinas dėmesys socialinio draudimo rūšys (pavyzdžiui, sveikatos socialinis draudimas) yra susijusios su pensijų socialiniu draudimu. Pavyzdžiui, asmuo, įgijęs teisę į senatvės pensiją, pagal Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo (1996) 6 straipsnio 4 dalies 1 punktą bet kokios rūšies pensijos arba šalpos kompensacijos gavėjai laikomi apdraustaisiais, draudžiamais valstybės lėšomis, todėl jiems medicinos priežiūra ir paslaugos yra prieinamos nemokamai. Vadinasi, galime padaryti išvadą, kad skirtingos socialinio draudimo rūšys yra neabejotinai susijusios, todėl jos nagrinėtinos ir analizuotinos kartu.

Socialinė parama Lietuvos socialinės apsaugos teisės sistemoje suvokiama dviem pagrindiniais aspektais, t.y. kaip pinigine parama, kurią iš esmės reglamentuoja Lietuvos Respublikos pinigine socialinės paramos nepasiturintiems įstatymas (2003) bei Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994) ir socialinės paslaugas, kurias iš esmės reglamentuoja Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006) (toliau – SPI).

Socialinės paramos svarbą teisės sistemoje yra nagrinėjęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kuris 1997 m. kovo 12 d. nutarime sprendė, kad socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją ir padeda asmeniui apsaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Aišku, pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Tai yra svarbiausia laisvo žmogaus saviraiškos sąlyga. Abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti. Todėl valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas).

Taigi, iš šio Konstitucinio Teismo galime suformuluoti pagrindinį socialinės paramos tikslą, t.y. apsaugoti asmenį nuo galimų socialinių rizikų (o socialinei rizikai priskiriama ir senatvė ir su tuo susijusi asmens teisė į senatvės pensiją) ir padėti jam išlaikyti orumą. Dėl to visiškai pateisinamas Lietuvoje pasirinktas modelis dalį socialinės paramos teikti pinigais, kai asmuo, patyręs socialinę riziką, pats galėtų įsigyti tai, kas jam konkrečioje situacijoje yra būtina, o kitą dalį socialinės paramos teikti socialinėmis paslaugomis, kurios padėtų asmeniui užtikrinti jo orumą.

Lietuvos Respublikos pinginės socialinės paramos nepasiturintiems įstatymo 3 straipsnyje įtvirtinti principai ir jų turinys, kuriais remiantis yra teikiama socialinė parama, t.y.: bendradarbiavimo, dalyvavimo, prieinamumo, socialinio teisingumo, veiksmingumo, visapusiškumo, adekvatumo, įgalinimo, lygių galimybių.

Svarbu paminėti, kad tais atvejais, kai asmuo neturi teisės gauti senatvės pensijos (pavyzdžiui, neturi minimalaus stažo senatvės pensijai gauti), asmuo turi teisę gauti šalpos pensiją, kurios dydis 2023 metais svyruoja tarp 184 ir 276 eurų. Nors šalpos pensijos dydis yra mažesnis nei vidutinis senatvės pensijos dydis, šalpos pensija asmeniui užtikrina minimalius jo poreikius tais atvejais, kai asmuo neturi teisės gauti senatvės pensijos, todėl laikytina, kad ši išmoka yra adekvati ir socialiai teisinga ir atitinka aukščiau pateiktus socialinės paramos teikimo principus.

Socialinės paslaugos yra reglamentuojamos SPI, kurio 6 straipsnyje yra apibrėžtos socialinių paslaugų rūšys ir jų turinys, kurios yra prevencinės, bendrosios ir specialiosios.

Taigi, apibendrinant galima drąsiai teigti, jog socialinė parama teikiama universaliai asmenims, patiriantiems socialinę riziką, stengiantis užtikrinti orias asmens pragyvenimo sąlygas, o senatvės pensijos gavėjams tikimybė patirti socialinę riziką yra didesnė.

Teisės doktrinoje (Pieters, 1998, p. 16) įvardijama, kad skirtumas tarp socialinės paramos ir socialinio draudimo turėtų būti aiškus: apsidraudęs asmuo, patekęs į socialinės rizikos situaciją, be jokio papildomo patikrinimo turi teisę gauti socialinio draudimo išmoką, o siekiantis gauti socialinę paramą, turi būti pasiruošęs patikrinimui, ar jo pajamos ir/ar kitos aplinkybės (pavyzdžiui, turtas) atitinka visus reikalavimus tokiai paramai gauti.

Dėl to neatsitiktinai socialinę paramą reglamentuojančiuose teisės aktuose nėra išskiriami senatvės pensijos gavėjai kaip atskiras kriterijus socialinei paramai gauti, tačiau jų poreikiai ir socialinės paramos būtinumas yra nagrinėjamas bendra tvarka.

Paskutinė ir turbūt bene plačiausiai oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje analizuota socialinės apsaugos formos rūšis – valstybinės išmokos arba kitaip tariant valstybinės pensijos.

Įvertinus atitinkamų valstybinių pensijų įstatymų turinį, konstatuotina, kad pagrindinis valstybinių pensijų teisinio reglamentavimo tikslas – nustatyti valstybei reikšmingų profesijų atstovams papildomas socialines garantijas, sulaukus nustatyto amžiaus. Taigi, išanalizavus skirtingus valstybines pensijas reglamentuojančius įstatymus esminiai reikalavimai gauti valstybines pensijas yra šie: i) asmens priklausymas tam tikrai profesinei grupei arba užsiėmimas tam tikra veikla (pavyzdžiui, buvimas nusipelnusiu garbės kraujo donoru, siekiant gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją); ii) buvimas

sulaukus senatvės pensijos amžiaus (pavyzdžiui, mokslininkų) ir/ar turėjimas tam tikro stažo dirbant pagal įstatyme nustatytą profesiją (pavyzdžiui, statutiniai pareigūnai valstybinę pensiją gali gauti turėdami 20 metų darbo stažą ir nebūti sulaukę senatvės pensijos amžiaus); iii) neturėjimas draudžiamųjų pajamų (pavyzdžiui, mokslininkų ir/ar pirmojo arba antrojo laipsnių valstybinių pensijų atveju). Vadinasi, egzistuoja glaudus ryšys tarp teisės į senatvės pensiją ir valstybinių pensijų, t.y. dažniausiu atveju teisė į senatvės pensiją ir teisė į valstybinę pensiją yra įgyjama tuo pačiu metu, t.y. sulaukus senatvės pensijos amžių (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994), Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994), Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994), Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002)).

Reikšminga ir paminėti ir tai, kad nors valstybinėmis pensijomis yra siekiama įvertinti asmens pasiekimus (pavyzdžiui, pirmojo laipsnio valstybinė pensija yra skiriama Olimpinių žaidynių prizininkams), asmenų lojalumą valstybei (pareigūnų ir karių valstybinių pensijų atveju), kompensuoti asmens patirtus išgyvenimus ginant valstybę (nukentėjusių asmenų valstybinių pensijų atveju), tačiau Konstitucinis Teismas yra suformulavęs ir kitą svarbią valstybinių pensijų atliekamą funkciją – teisėjų nepriklausomumo užtikrinimą.

Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 22 d. nutarime konstatavo, jog įstatymų leidėjas turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų teisėjo ir teismų nepriklausomumą, *inter alia* teisėjo socialines (materialines) garantijas ne tik teisėjui einant pareigas, bet ir nutrūkus jo įgaliojimams, o tai darydamas įstatymų leidėjas turi paisyti Konstitucijos normų ir principų; teisėjo socialinės (materialinės) garantijos nutrūkus teisėjo įgaliojimams gali būti įvairios, *inter alia* periodiškai mokamos išmokos, taip pat vienkartinės išmokos, o tokių garantijų nustatymo konstitucinis pagrindas yra išskirtinis teisėjo konstitucinis statusas, kurį lemia teisingumo vykdymo funkcija, todėl jos gali priklausyti tik nuo su teisėjo konstituciniu statusu susijusių aplinkybių, tačiau negali būti traktuojamos kaip pakeičiančios kitas socialines (materialines) garantijas, kurios buvusiam teisėjui turi būti užtikrinamos kitais pagrindais, taip pat ir tais, kurie yra bendri visiems dirbantiems asmenims; teisėjo socialinės (materialinės) garantijos nutrūkus jo įgaliojimams turi būti realios, o ne vien nominalios (Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Taigi, teisėjų valstybinėmis pensijomis yra užtikrinamas išskirtinis teisėjų konstitucinis statusas.

Kita vertus, šiuo metu galiojantis valstybinių pensijų teisinis reglamentavimas kelia tam tikrų iššūkių. Mokslininkų valstybinės pensijos šiuo metu yra reglamentuojamos laikinuoju įstatymu, priimtu 1994 m. gruodžio 22 d. Kaip numatyta šio įstatymo preambulėje, Lietuvoje nėra sukurta papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistemos, kuri turėtų garantuoti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas, ir laikoma, kad iki šios sistemos sukūrimo būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus, priimamas šis įstatymas. Pažymėtina, kad nuo 1994 metų iki 2023 metų, kuomet yra rašomas šis magistro baigiamasis darbas, yra praėję bemaž 29 metai, per kuriuos taip ir nebuvo sukurta papildoma mokslininkų pensinio draudimo sistema. Kyla klausimas, ar bemaž 29 metus įstatymų leidėjas, nesukurdamas papildomos mokslininkų draudimo sistemos, nepažeidžia iš Konstitucijos preambulės kylančio teisinės valstybės principo, kurio viena iš sudedamųjų dalių yra konstitucinis teisinio tikrumo principas. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Teisinio saugumo principas – vienas iš esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų, reiškiantis valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimai). Taigi, abejotina, ar mokslininkų valstybinės pensijas reglamentuojant laikinuoju įstatymu, yra užtikrinamas teisinio reglamentavimo stabilumas (nors šioje situacijoje pajuokaujant galima teigti, kad nieko nėra stabiliau už laikiną įstatymą, kuris Teisės aktų registro duomenis per visą savo galiojimo laikotarpį buvo keistas 10 kartų, o didžioji dalis atliktų pakeitimų yra redakcinio pobūdžio), todėl svarstyтина, ar šis įstatymas neprieštaruja Konstitucijai vien pagal savo formą, net nevertinant juo sukeliamų teisinių pasekmių konstitucingumo.

Kyla abejonė, ar valstybinių pensijų reglamentavimas, kai vienoms socialinėms grupėms įstatymų leidėjas nustato papildomas išmokas, o kitoms socialinėms grupėms šios išmokos nėra nustatomas, neprieštaruja Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintam asmenų lygiateisiškumo principui.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas visų asmenų lygybės principas apima ir diskriminacijos bei privilegijų draudimą (2003 m. lapkričio 17 d. nutarimas). Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas suponuoja pareigą įstatymų leidėjui nustatyti vienodą (nediferencijuotą) teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų kategorijų, esančių vienodoje padėtyje, atžvilgiu, kai tarp tų

asmenų kategorijų nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad nevienodas jų traktavimas būtų objektyviai pateisinamas (Konstitucinio Teismo 2019 m. rugsėjo 19 d. nutarimas). Diferencijuotas teisinis reguliavimas, kai jis taikomas tam tikroms vienodais požymiais pasižyminčioms asmenų grupėms, jeigu juo siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų arba jeigu tam tikrų ribojimų ar sąlygų nustatymas yra susijęs su reguliuojamų visuomeninių santykių ypatumais, nėra laikytinas diskriminaciniu (Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d., 2013 m. gegužės 24 d., 2022 m. balandžio 27 d. nutarimai). Taigi, vienos ar kitos socialinės grupės išskyrimas gali būti pateisinamas tuo atveju, jei yra siekiama visuomeniškai reikšmingų tikslų. Šia oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostata ir rėmėsi Konstitucinis Teismas 2022 m. spalio 6 d. nutarime, konstatuodamas, kad apskaičiuojant mokslininkų valstybinę pensiją nėra įtraukiami laikotarpiai, kuomet asmuo dirbo nevalstybiniuose universitetuose, nes tokiu atveju asmuo nedirbo pilietinei visuomenei ir Lietuvos valstybei reikšmingo mokslinio darbo (žr. minėto nutarimo 17 punktą).

Toks Konstitucinio Teismo traktavimas galimai prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintai teisei laisvai pasirinkti darbą, nes asmuo, dirbdamas nevalstybiniame sektoriuje lygiai taip pat gali prisidėti prie Lietuvos valstybei reikšmingo mokslinio darbo ir valstybės vardo garsinimo visame pasaulyje, todėl yra nesuprantama, kodėl tas pats mokslinis darbas, jį atliekant nevalstybiniame universitete, yra nuvertinamas ir už šį laikotarpį stažas nėra įskaičiuojamas į stažą valstybinei mokslininkų pensijai gauti. Juk pagrindinis mokslininkų valstybinės pensijos tikslas, įtvirtintas laikinajame įstatyme, yra paremti senatvės sulaukusius mokslininkus, o tai šiuo atveju nėra realizuojama vien dėlto, jog mokslininkas dirbo nevalstybinėje aukštojoje mokykloje. Akivaizdu, kad tokia Konstitucinio Teismo argumentacija iš esmės stokoja logikos.

Įdomu, kaip Konstitucinis Teismas traktuotų, jei įstatymų leidėjas nustatytų tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį gydytojo, dirbusio privačioje gydymo įstaigoje, senatvės pensija būtų mažesnė nei gydytojo, turinčio identišką stažą bei turėjusio identišką darbo užmokestį, tačiau dirbusio valstybinėje gydymo įstaigoje. Kaip analogiją taikydamas aukščiau pacituotą Konstitucinio Teismo nutarimą, jis turėtų pripažinti, kad toks teisinis reglamentavimas neprieštarauja Konstitucijai, nes dirbdamas privačioje gydymo įstaigoje gydytojas atlieka mažiau reikšmingą Lietuvos valstybei gydomąjį darbą. Dėl to manytina, kad ateityje Konstitucinis Teismas, remdamasis 2022 m. spalio 22 d. nutarimu, gali turėti problemų, plėsdamas oficialiąją konstitucinę doktriną.

Akivaizdu, kad šiuo metu galiojantis valstybinių pensijų reglamentavimas turi tiek formos (pavyzdžiui, mokslininkų valstybinių pensijų reglamentavimas laikinuoju įstatymu; valstybinės pensijos reglamentuojamos skirtingais įstatymais, todėl sunku yra suvokti valstybinių pensijų visumą), tiek turinio (pavyzdžiui, pirmojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti buvęs ministras pirmininkas, o ministrai tokios teisės neturi, nors tiek pagal Konstitucijos 91 straipsnį, tiek pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo (1994) 1 straipsnį jie yra vienodos svarbos Vyriausybės nariai ir turi tokią pačią balso teisę, priimant Vyriausybės nutarimus; mokslininkai turi teisę gauti valstybinę pensiją, o mokytojai, šio magistro darbo autoriaus nuomone, atlikdami ne mažiau svarbų darbą Lietuvos valstybei, tokios teisės neturi; garbės donoriai turi teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją, nors garbės donoro vardas suteikiamas už neatlygintą donaciją, o paskyrus valstybinę pensiją neatlyginta donacija iš esmės tampa atlygintina ir prieštarauja visai neatlygintos donorystės idėjai) trūkumų, todėl siūlytina įstatymų leidėjui koreguoti visą valstybinių pensijų teisinį reglamentavimą jų iš esmės atsisakant, išskyrus paliekant valstybines pensijas nukentėjusiems asmenims bei už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei.

Vietoje valstybinių pensijų, įstatymų leidėjas turėtų perimti gerąją verslo įmonių praktiką, kai savo lėšomis verslas moka įmokas į trečiosios pakopos pensijų fondus už savo darbuotojus. Dėl to įstatymų leidėjas turėtų numatyti profesijų sąrašą, kurioms yra skiriamos papildomos išmokos, apskaičiuoti skiriamą sumą ir ją pervesti į trečiosios pakopos pensijų fondus. Tokiu būdu, buvę valstybinių pensijų gavėjai gautų didesnes išmokas, nes lėšos pensijų fonduose būtų investuojamos ir asmuo galėtų tikėtis didesnių išmokų. Manytina, kad visa socialinės apsaugos sistema taptų teisingesnė ir neišskirtų nė vienos socialinės grupės, o valstybės įmoka į trečiosios pakopos pensijų fondą būtų laikoma ne tam tikra išmoka, o kaip priemoka prie darbo užmokesčio valstybei svarbių profesijų atstovams.

Svarbu paminėti, kad Europos Komisija 2021 m. pensijų adekvatumo ataskaitoje (2021) taip pat akcentavo, kad privilegijuotos valstybinės pensijos neatitinka teisingumo kriterijaus, todėl laipsniškas valstybinių pensijų panaikinimas galėtų padėti pagerinti išteklių paskirstymą pensijų sistemoje. Sumažinus valstybinių pensijų sąrašą būtų galima sutaupyti ir finansuoti šalpos pensijas, kurios yra labai mažos. Aišku, greičiausiai Europos Komisija savo ataskaitoje nėra įvertinusi aplinkybės, kad valstybinių pensijų atsisakymas, jų gavėjams arba potencialiems gavėjams nepateikiant galimų alternatyvų, galimai galėtų pažeisti konstitucinį teisinio tikrumo principą, dėl ko toks teisinis reglamentavimas galėtų būti pripažintas antikonstituciniu.

Vis dėlto vilties teikia, kad valstybinių pensijų sistema bus peržiūreta, nes tai numatyta XVIII Vyriausybės programos priemonių įgyvendinimo plane (2021), tačiau iki 2023 m. II ketvirčio planuojami turi būti pateikti Seimui, tačiau rengiant šį magistro baigiamąjį darbą jokie konkretūs pasiūlymai nebuvo įregistruoti Lietuvos Respublikos Seimo Teisės aktų informacinėje sistemoje.

1.3. Pensijų sistema Lietuvos Respublikoje ir jos teisinis reglamentavimas

Išanalizavus senatvės pensijų vietą socialinės apsaugos sistemoje, reikėtų ištirti Lietuvos pensijų sistemos pagrindinius požymius ir galimus iššūkius, su kuriais yra susiduriama.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, egzistuoja trijų pakopų pensijų sistema. Pirmoji pakopa – privaloma visiems gyventojams, apdraustiems valstybinio socialiniu draudimu; į antrąją pakopą asmenys yra įtraukiami automatiškai, tačiau jiems yra suteikiama atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime (žr. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo (2003) 4 straipsnio 2 dalį); pasirinkti kaupti trečiosios pakopos pensijų fonduose visi asmenys, nepriklausomai nuo to, ar dalyvauja kitose pensijų kaupimo pakopose. Taigi, panagrinėkime kiekvieną iš pensijų kaupimo pakopų išsamiau.

Pirmosios pakopos pensijų sistemą Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994) (toliau – SDPI). Kaip matyti SDPI 14 straipsnyje, asmuo įgyja teisę gauti senatvės pensiją, jei i) yra sukakęs senatvės pensijos amžių, kuris šiuo metu artėja prie 65 metų ir ii) turi minimalųjį stažą senatvės pensijai gauti, kuris šiuo metu siekia 15 metų. Taip pat SDPI yra įtvirtinta ir kita stažo rūšis, t.y. būtinas stažas (SDPI 16 straipsnio 2 dalyje numatytas kaip 35 metai), kuris yra svarbus apskaičiuojant senatvės socialinio draudimo pensijos bendrąją dalį.

Kaip ir minėta aukščiau, senatvės pensija susideda iš bendrosios dalies bei individualiosios dalies.

Apskaičiuojant senatvės pensijos bendrąją dalį, tuo metu galiojantis bazinės pensijos dydis yra sudauginamas su santykiu tarp asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo. Tuo atveju, jei šis santykis yra mažesnis nei 1, jis prilyginamas 1. Kyla klausimas, ar konstituciškai pagrįsta, kai asmens, sąžiningai mokėjusio socialinio draudimo įmokas, indėlis į visą socialinio draudimo sistemą yra prilyginamas asmeniui, kuris visą savo darbingą amžių šių įmokų nemokėjo. Kaip matyti iš SDPI 2021 m. lapkričio 23 d. pakeitimo įstatymo Nr. XIV-678 aiškinamojo rašto, tokiu teisiniu reguliavimu yra siekiama sumažinti pagyvenusių asmenų skurdą. Manytina, kad tokie politikų veiksmai, kai siekiant sumažinti skurdą yra iškreipiama visa socialinio draudimo sistema, yra nesąžiningi

sąžiningų piliečių atžvilgiu ir neskatina asmenų sąžiningai mokėti socialinio draudimo įmokų. Pažymėtina, kad teoriniu požiūriu asmenims su skurdu padeda kovoti visa socialinės paramos sistema, kuri iš esmės tam ir sukurta, kad būtų suteikta pagalba tiems asmenims, kuriems jos labiausiai reikia, o socialinio draudimo pensijos turi sietis pagal bismarkiškąją socialinės apsaugos tradiciją, kuri ir pasirinkta Lietuvoje, su asmens sumokėtomis socialinio draudimo įmokomis, ką ir konstatavęs Konstitucinis Teismas, todėl tokios pasirinktos priemonės kovoti su skurdu stokoja teorinio pagrindimo. Svarbu paminėti, kad ir Valstybės kontrolė 2022 m. liepos 11 d. vertinimo ataskaitoje „Pensijų sistemos pokyčių vertinimas“ Nr. VRE-2 visos socialinio draudimo sistemos neskatinimą mokėti daugiau socialinio draudimo įmokų, įvardija kaip vieną iš tobulintinų aspektų socialinės apsaugos sistemoje.

Individualioji pensijos dalis apskaičiuojama kaip asmens įgytų apskaitos vienetų ir tą mėnesį galiojusios apskaitos vieneto vertės sandauga. Vienas apskaitos vienetas įgyjamas sumokėjus socialinio draudimo įmokų nuo atlyginimo ar pajamų vertės, kuri yra dvylika tais metais nustatytų vidutinių darbo užmokesčių. Vadinasi, jei asmuo visus metus gauna vidutinį darbo užmokestį, jis įgyja 1 apskaitos vieneta. Dėl to galime drąsiai teigti, kad senatvės pensijos dydis tiesiogiai priklauso nuo asmens darbo užmokesčio ar kitų pajamų nuo kurių mokamos socialinio draudimo įmokos.

Nors ir senatvės pensija priklauso nuo buvusių draudžiamųjų pajamų, tačiau Valstybės kontrolės duomenimis (2022), kuo asmuo daugiau uždirbo, tuo mažesnė jų senatvės pensijos pakeitimo norma (žr. 1 paveikslą). Tuo atveju, jei asmuo uždirbo 0,5 MMA, jo senatvės pensija sudarytų apie 68 procentus jo buvusio atlyginimo, tačiau jei asmuo uždirbo daugiau nei 3 VDU, jo senatvės pensija sudarytų apie 31,9 procento jo buvusio atlyginimo. Akivaizdu, kad tokie senatvės pensijos svyravimai nėra logiškai paaiškinami ir neskatina asmenų daugiau mokėti socialinio draudimo įmokų.

1 paveikslas. Ryšys tarp asmens darbo užmokesčio ir senatvės pensijos dydžio.

Šaltinis: Valstybės kontrolė (2022).

Gali kilti klausimas, ar Konstitucijoje tiesiogiai įvirtinus senatvės pensiją kaip vieną iš pensijų rūšių skirtingas jos dydis skirtingiems asmenims neprieštarauja Konstitucijoje įtvirtintam asmenų lygybės principui. Konstitucinis Teismas ne kartą yra atkreipęs dėmesį ir į tai, kad socialinio draudimo įmokų mokėjimas suponuoja asmens teisę gauti atitinkamo dydžio senatvės pensiją, šis dydis negali nepriklausyti nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų, o socialinio draudimo įmokų dydžiai yra pagrindas diferencijuoti senatvės pensijų dydžius (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Dėl to manytina, kad skirtingas senatvės pensijos dydis, priklausantis nuo asmens sumokėtų socialinio draudimo įmokų, yra visiškai pagrįstas ir konstituciškai teisingas.

Svarbu paminėti, kad SDPI numato ir dar vieną socialinio draudimo pensijos rūšį – išankstinę senatvės pensiją, kurią asmenys turi teisę gauti, jei i) asmeniui iki senatvės pensijos amžiaus yra likę ne daugiau nei 5 metai; ii) turi būtinaį stažą senatvės pensijai skirti, galiosiantį tais metais, kuriais asmuo sukaks senatvės pensijos amžių; iii) negauna kitų socialinio draudimo, valstybinių, šalpos pensijų ar jų esmę atitinkančių išmokų Lietuvos Respublikoje arba ES valstybėse narėse; iv) nėra vienas iš asmenų, privalomai draudžiamų socialiniu draudimu pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, nėra ūkininkas ar jo partneris pagal Lietuvos Respublikos ūkininko ūkio įstatymą, taip pat negauna užsienio valstybėje pajamų, susijusių su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais; v) atitinka kitas šio įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti, išskyrus senatvės pensijos amžiaus reikalavimą (SDPI 20 straipsnio 1 dalis). Tenkinus šių sąlygų visumą, išankstinė senatvės pensija yra apskaičiuojama kaip ir senatvės pensija senatvės pensijos amžiaus sukakties metais, tačiau ji yra mažinama 0,32 procento, padauginto iš visų mėnesių, likusių iki senatvės pensijos amžiaus sukakties, skaičiaus. Pavyzdžiui, jei asmeniui iki senatvės pensijos amžiaus sukakties yra likę vieneri metai, tai jo senatvės pensija bus mažinama 3,84 procento ($0,32 \cdot 12$). Svarbu paminėti ir tai, kad pensijos dydis gali būti nemažinamas tuo atveju, jei asmens stažas, priklausomai nuo kalendorinių metų yra tarp 40 ir 42 metų 6 mėnesių (SDPI 23 straipsnio 2 dalis). Akivaizdu, kad tokia nedidelė senatvės pensijos sumažinimo norma skatina asmenis pasirinkti išankstinę senatvės pensiją.

Vis dėlto išankstinis senatvės pensijos skyrimas taip pat kelia tam tikrų iššūkių. Kaip matyti iš tarptautinės praktikos (žr. šio magistro baigiamojo darbo II skyrių), teisė į senatvės pensiją yra siejama su konkrečiu draudiminiu įvykiu – senatvės pensijos amžiaus sukakimu, tačiau . Tokiu būdu, yra iškreipiama visa socialinio draudimo sistema, nes teisę

į senatvės pensiją įgyja asmuo, neturintis teisės jos gauti. Kita vertus, SDPI 2021 m. lapkričio 23 d. pakeitimo įstatymo Nr. XIV-678 aiškinamojo rašto, kad šiais pakeitimais siekiama išspręsti ne tik vyresnio amžiaus asmenų skurdo, bet ir užimtumo problemas, nes jiems yra sunku susirasti darbą ir gauti už jį darbo užmokestį. Taigi, akivaizdu, kad išankstine senatvės pensija yra siekiama išspręsti šios amžiaus grupės užimtumo problemas, todėl tai neturėtų būti laikoma senatvės pensija ir reglamentuojama SDPI, nes ji pagal teorinį apibrėžimą prieštarauja senatvės pensijos sampratai (kuri aiškiai siejama su senatvės pensijos amžiaus sukakimu). Kita vertus, tokia sistema neskatina asmenų kuo ilgiau išlikti aktyviems darbo rinkoje ir dirbti bei mokėti mokesčius ir socialinio draudimo įmokas, nes asmenys įgyja teisę gauti pensiją, kuri užtikrina jo minimalius poreikius, o asmuo dirbdamas ir mokėdamas mokesčius santykinai įgyja teisę į santykinai nedidelį senatvės pensijos padidėjimą, todėl asmuo nėra suinteresuotas ilgiau dirbti.

Išankstinių pensijų problemą kaip vieną iš veiksnių, iškreipiančių pensijų sistemos tvarumą ir adekvatumą išskiria ir Europos Komisija savo Žaliojoje knygoje „Dėl senėjimo, kartų solidarumo ir tarpusavio atsakomybės puoselėjimo“ (2021).

Valstybės kontrolė (2022) atkreipia dėmesį į tai, kad 2021 m. įstatymų leidėjui pakeitus išėjimo į išankstinę pensiją sąlygas (jas iš esmės sušvelninus), daugėja asmenų ją pasirinkusių, tačiau išankstinės senatvės pensijos neturėtų būti naudojamos sprendžiant vyresnių asmenų nedarbo problemą.

Kalbant apie antrąją pensijų pakopą visi asmenys yra automatiškai į ją įtraukiami, jei nebuvo išreiškę nesutikimo. Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą visi į antrąją pensijų pakopą įtraukti asmenys moka 3 procentų dydžio įmoką nuo savo draudžiamųjų pajamų. Valstybė be kita ko taip pat skatina asmenų dalyvavimą biudžeto lėšomis prisidėdama prie pensijų 1,5 procento nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio.

Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo (2003) 29 straipsnyje nustatytos trys pagrindinės pensijų išmokos rūšys, atsižvelgiant į jų vardą pensijų fonde sukauptą pensijų turtą: i) pensijų anuitetas, kuris mokamas dalyviui, kurio vardu pensijų fonde sukauptas pensijų turtas yra lygus arba didesnis kaip 10 000 eurų, tačiau sukaupus daugiau nei 60 000 Eur šią dalį asmuo gali gauti vienkartinę išmoką; ii) vienkartinę pensijų išmoką, kuri mokama dalyviui, kuris sukaupė 5000 Eur ir mažiau; iii) periodinę pensijų išmoką, kuri mokama dalyviui, sukaupusiam tarp 5000 Eur ir 10 000 Eur.

Pastaruoju metu visuomenėje pasigirsta diskusijų, ar ribojimas asmenims, pensijų fonde sukaupusiems daugiau nei 5000 Eur, vienkartinę išmoką atsiimti sukauptą turtą

neprieštarauja Konstitucijai ir asmens nuosavybės teisės išraiškai, tačiau plačiau ši problema bus analizuojama šio magistro baigiamojo darbo 3 skyriuje.

Kaupimas trečios pakopos pensijų fonduose yra savanoriškas ir asmuo pats gali pasirinkti kokio dydžio įmoką mokėti į pensijų fondą (pažymėtina, kad įmoką į trečios pakopos pensijų fondą gali mokėti ir darbdavys, o šios įmokos priskiriamos neapmokestinamosios pajamoms gyventojų pajamų mokesčio prasme), kokiam laikotarpiui kaupti, nustatyti pensijų kaupimo sutarties nutraukimo ir išmokų mokėjimo tvarką. Aišku, kaupimas trečios pakopos pensijų fonduose be kita ko yra susijęs su investavimo rizika, nes dažnu atveju pensijų fondo lėšos yra investuojamos į akcijas ir obligacijas, kurių vertė priklauso nuo ekonominio ciklo ir ekonominės padėties pasaulyje ir Lietuvoje. Svarbu paminėti, kad valstybė taip pat skatina asmenų dalyvavimą trečios pakopos pensijų fonduose, suteikdama gyventojų pajamų mokesčio lengvatą.

Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo (2002) 21 straipsnio 1 dalies 2¹ punkto nuostatas, nuolatinis Lietuvos gyventojas iš savo metinių pajamų gali atimti per mokestinį laikotarpį, t. y. per kalendorinius metus sumokėtas pensijų įmokas į pensijų fondus, profesinių pensijų fondų dalyvių asociacijų ir (ar) jiems analogiškų subjektų, veikiančių Europos ekonominės erdvės valstybėje narėje, turimus pensijų fondus ir tokiu būdu susigrąžinti dalį pajamų mokesčio, išskaičiuoto (sumokėto) nuo mokestiniu laikotarpiu gautų pajamų, arba sumažinti mokėtiną pajamų mokestį. Vadinasi, taip valstybė skatina asmenų dalyvavimą pensijų kaupimo sistemoje.

Apibendrinant galima drąsiai teigti, kad Lietuvoje yra sukurtos teisinės prielaidos asmenims dalyvauti ne tik privalomai pensijų kaupimo sistemoje, bet ir savanoriškai, taip rūpinantis savo poreikiais senatvėje, kas pagal aukščiau pateiktą konstitucinę doktriną yra kiekvieno piliečio pareiga.

2. TEISĖ Į SENATVĖS PENSIJĄ TARPTAUTINIULOSE TEISĖS AKTUOSE

Išsiaiškinus teisės į senatvės pensiją vietą Lietuvos teisinėje sistemoje ir pagrindiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose šią socialinę teisę, vertėtų paanalizuoti, kaip ji suvokiama tarptautiniuose dokumentuose, kurių reikšmė Lietuvos konstitucinei doktrinai yra neabejotina, nes jais Konstitucinis Teismas remiasi, plėtodamas oficialiąją konstitucinę doktriną ir jie yra neatsiejama Lietuvos teisės sistemos dalis.

Gali kilti klausimas, kodėl Konstitucinis Teismas remiasi tarptautiniais dokumentais, kurie nėra tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijoje. Atsakymą į šį klausimą iš esmės pateikia pati Konstitucija ir ją aiškinanti Konstitucinio Teismo jurisprudencija.

Konstitucijos 138 straipsnyje *expressis verbis* įtvirtinta, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, o Konstitucijos 105 straipsnyje Konstituciniam teismui suteikiama išimtinė teisė kontroliuoti, ar tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai. Šio baigiamojo magistro darbo rengimo dienai nė viena išvada, kuria būtų pripažintas minėtas prieštaravimas.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų; save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi. Pagarba tarptautinei teisei yra neatskiriama konstitucinio teisinės valstybės principo, kurio esmė – teisės viešpatavimas, dalis. Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, šis konstitucinis principas įkūnija ir Konstitucijos preambulėje įtvirtintus atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekius (Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas).

Vadinasi, tarptautinės teisės normos *inter alia* jas aiškinanti tarptautinių teismų praktika yra svarbi oficialiosios konstitucinės doktrinos formavimuisi ir teisinės valstybės principo įgyvendinimui, todėl aiškinantis teisės į senatvės pensiją reikšmę Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje, jos samprata tarptautiniuose dokumentuose yra be galo svarbi.

2.1. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinoje

Pagrindinis dokumentas, apibrėžiantis pagrindines žmogaus teisės Europoje yra Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950) (toliau – Konvencija) su papildomais protokolais. Konvencijos 19 straipsnyje numatyta, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) užtikrina, kad būtų laikomasi Konvencija prisiimtų įsipareigojimų.

Teisės doktrinoje konstatuota, kad EŽTT praktikoje teisė į senatvės pensiją iš esmės suvokiama trimis pagrindinėmis kryptimis, t.y. kaip teisė į nuosavybę, kaip apsauga nuo kankinimo (Milašiūtė, 2020, p. 46) bei siejama su asmenų lygybės principu (Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus, 2002).

Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje numatyta, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš niekeno negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tikslai įstatymo numatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Tačiau ankstesnės nuostatos jokių būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba, kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą.

EŽTT susiedamas Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio nuostatas su teise į senatvės pensiją yra konstatavęs, kad asmenims, mokėjusiems socialinio draudimo įmokas, yra garantuojama teisė į išmokas, tačiau tai nereiškia, kad asmuo turi teisę į konkretaus dydžio pensiją, todėl kiekvienu atveju svarbu įvertinti, ar asmens teisės suvaržomos taip, kad paneigiama jo teisės į pensiją esmė (Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją, 2004). Vadinasi, pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį asmens nuosavybės teisė senatvės pensijos atveju yra suvokiama kaip teisė gauti senatvės pensiją, bet ne teisė į konkretų jos dydį, kuris būtų ginamas ir saugomas Konvencijos. Tokiam požiūriui pritaria ir V. Petrylaitė savo disertacijoje (Petrylaitė, 2012, p. 87).

Natūraliai kyla klausimas, kokiais atvejais teisė į senatvės pensiją gali būti ribojama, tačiau taip nebūtų paneigiama teisės į senatvės pensiją prasmė. Kyla klausimas, ar senatvės pensijos dydžio sumažinimas gali būti pateisinamas. Tam, kad toks ribojimas nepažeistų Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio, jis turi būti teisėtas, atitikti bendrąjį interesą, būti proporcingas (Béláné Nagy prieš Vengriją, 2016). Vadinasi, teisė į senatvės

pensiją gali būti ribojama, jei minėtas ribojimas yra teisėtas proporcingas ir atitinka valstybės ir visuomenės interesus. Proporcingu teisės į senatvės pensiją ribojimu EŽTT laiko atvejus, kai iš asmens senatvės pensijos yra išskaičiuojama žala, padaryta nusikalstama veika (Šeiko prieš Lietuvą), tačiau asmeniui, įgijusiam teisę į senatvės pensiją, ji negali būti panaikinama ir apribojama neproporcingai, todėl tai būti laikoma Konvencijos pažeidimu (Béláné Nagy prieš Vengriją, 2016). Atkreiptinas dėmesys, kad būtent panašios nuostatos laikosi ir Konstitucinis Teismas, plėtodamas oficialiąją konstitucinę doktriną Lietuvoje (žr. šio magistro baigiamojo darbo 3 skyrių).

Svarbu paminėti, kad EŽTT teisę į senatvės pensiją supranta ir ją aiškina kaip apsaugą nuo kankinimo, t.y. pakankamas senatvės pensijos dydis, užtikrinantis asmens orumą, leidžia asmeniui apsisaugoti nuo kankinimo, todėl valstybei nustatčius per mažą senatvės pensijos dydį galima konstatuoti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą (Larioshina prieš Rusiją, 2002). Pažymėtina, kad šia kryptimi Konstitucinis Teismas kol kas savo jurisprudencijoje teisės į senatvės pensiją tiesiogiai nesieja su apsauga nuo kankinimo, tačiau pažymi, kad valstybės pareiga sukurti tokią socialinės apsaugos sistemą, kuri leidžia užtikrinti asmens orumą (žr. Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimą). Taigi, tam tikrų sąsajų tarp teisės į senatvės pensiją ir apsaugos nuo kankinimo yra, todėl tikėtina, kad šia kryptimi galės vystytis oficialioji konstitucinė doktrina, ypač įvertinus aplinkybę, kad šiuo metu tiek Konstitucija, tiek Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (1993) nustato galimybę asmeniui, kuris mano, kad tam tikras teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, kreiptis į Konstitucinį Teismą su individualiu konstituciniu skundu, todėl tikėtina, kad asmenys, manantys, kad jų senatvės pensija yra per maža, kreipsis su individualiu konstituciniu skundu, o Konstitucinis Teismas galės vystyti oficialiąją konstitucinę doktriną šia kryptimi.

Kita svarbi kryptis, kurią analizuoja EŽTT senatvės pensijų srityje – asmenų lygiateisiškumas ir diskriminacijos draudimas. Konvencijos 14 straipsnyje numatyta, kad naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais. EŽTT, nagrinėdamas bylą dėl skirtingų senatvės pensijų dydžio susituokusiems ar nesusituokusiems asmenims (Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus, 2002), sprendė, kad buvo pažeistas Konvencijoje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, nacionaliniame reguliavime nustatant skirtingus pensijos dydžius, priklausomus

nuo asmens šeimyninės padėties. Vadinasi, teisę į senatvės pensiją galima pagal Konvencijos nuostatas galime aiškinti ir asmenų lygiateisiškumo kontekste.

2.2. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas kituose Europos Tarybos dokumentuose

Kadangi Lietuva yra Europos Tarybos narė, jai yra svarbūs kiti šios tarptautinės organizacijos priimti dokumentai. Pavyzdžiui, 1964 m. pasirašytas Europos socialinės apsaugos kodeksas (toliau – Kodeksas), kurį Lietuva pasirašė 2005 metais, tačiau ši tarptautinė sutartis dar nėra ratifikuota.

Kodekso V dalis reglamentuoja senatvės išmokas. Kodekso 26 straipsnio 1 dalyje *expressis verbis* nurodyta, kad draudiminiu įvykiu yra laikomas nustatyto amžiaus (65 metai), todėl Lietuvos teisėje įtvirtinta nuostata dėl išankstinės senatvės pensijos skyrimo akivaizdžiai prieštarauja Kodeksui. Pagal Kodekso XI dalies priedą vidutinis senatvės pensijos dydis turėtų sudaryti 40 procentų buvusių asmens pajamų, kai Valstybės kontrolės duomenimis (2022) ši norma Lietuvoje vidutiniškai sudaro 34,6 procento asmens buvusių pajamų. Kaip ir buvo minėta anksčiau, kuo asmuo buvo gavęs didesnes pajamas, nuo kurių buvo skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, tuo mažesnė pakeitimo norma, sulaukus senatvės pensijos amžiaus. Matyt, šis išmokų dydis ir sąlygoja, kad šis Kodeksas nuo 2005 metų iki šio baigiamojo magistro darbo rengimo nėra ratifikuotas, nors pagal savo esmę jis laikomas ratifikuotina tarptautine sutartimi. Akivaizdu, kad yra praėjęs daugiau nei protingas terminas ratifikuoti šią tarptautinę sutartį, todėl manytina, kad įstatymų leidėjas neratifikodamas šios tarptautinės sutarties pažeidžia konstitucinius teisės viršenybės ir *pacta sunt servanda* principus, kurie nuosekliai plėtojami oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje.

D. Žalimas yra įsitikinęs, kad Konstituciniams teismams ir jiems prilygintoms institucijoms tenka ypatinga atsakomybė užtikrinti nacionalinės konstitucijos nuostatų ir tarptautinės teisės darną. Viena vertus, konstituciniai teismai turi užtikrinti konstitucijos viršenybę nacionalinėje teisinėje sistemoje, tai ir yra jų paskirtis. Kita vertus, tai atliekant suvokiama, kad nacionalinė konstitucija paprastai negali būti pateisinimu nevykdant tarptautinių įsipareigojimų pagal tarptautinę teisę ir kad jų nevykdymas nesuderinamas su teisės viršenybe. Todėl konstituciniai teismai turi rasti būdus, kaip suderinti du teisės viršenybės elementus – konstitucijos viršenybę ir pagarbą tarptautinei teisei (Žalimas, 2018).

Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 14 d. nutarime konstatavo, kad pagarba tarptautinei teisei, t. y. sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir principui *pacta sunt servanda*), yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas. Ši doktrininė nuostata negali būti aiškinama kaip reiškianti, esą Lietuvos Respublika gali nesilaikyti savo tarptautinių sutarčių, jeigu jos įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose yra nustatytas kitoks teisinis reguliavimas negu nustatytasis tarptautinėmis sutartimis. Priešingai, Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad Lietuvos Respublika laikosi sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų, gerbia visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus, suponuoja tai, kad tais atvejais, kai nacionaliniuose teisės aktuose (*inter alia* įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose) nustatomas toks teisinis reguliavimas, kuris konkuruoja su nustatytoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas).

Taigi, akivaizdu, kad įstatymų leidėjas sąmoningai neratifikuoja Kodekso nuostatų vien dėl to, kad jis neįgytų viršenybę prieš nacionalinius įstatymus ir nebūtų taikomas tiesiogiai. Kyla klausimas, ar toks įstatymų leidėjo neveikimas neprieštarauja Konstitucijoje įtvirtintam atsakingo valdymo principui bei aukščiau pacituotai oficialiajai konstitucinei doktrinai. Kaip ir minėta aukščiau, Konstitucijoje įteisinus individualaus konstitucinio skundo galimybę, galimi atvejai, kai pareiškėjai, manydami, kad Kodekso neratifikavimas pažeidžia jų teisėtus interesus (teisę į didesnio dydžio senatvės pensiją) kreipsis į Konstitucinį Teismą, todėl tikėtina, kad oficialioji konstitucinė doktrina ir toliau plėsis.

Kita Europos Tarybos tarptautinė sutartis, kurią Lietuva yra ratifikavusi – Europos socialinė chartija (pataisyta) (1996) (toliau – Chartija). Chartijos 23 straipsnyje numatyta, kad „siekdamos užtikrinti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta pagyvenusių žmonių teisė į socialinę apsaugą, Šalys įsipareigoja tiek tiesiogiai, tiek bendradarbiaudamos su viešosiomis ar privačiomis organizacijomis imtis atitinkamų priemonių arba remti jas, ypač tų, kuriomis: sudaromos sąlygos pagyvenusiems žmonėms kuo ilgiau būti naudingais visuomenės nariais šiais būdais: a) skiriant pakankamai lėšų, leidžiančių jiems normaliai gyventi ir aktyviai dalyvauti visuomenės, socialiniame ir kultūriniame gyvenime; b) teikiant informaciją apie paslaugas ir lengvatas, kurios numatytos pagyvenusiems žmonėms, ir apie jų galimybes naudotis jomis; sudaromos sąlygos pagyvenusiems žmonėms laisvai pasirinkti gyvenimo būdą ir gyventi nepriklausomiems jiems įprastoje

aplinkoje tiek, kiek jie norės ir galės, šiais būdais: a) aprūpinant juos gyvenamuoju plotu, atitinkančiu jų poreikius ir sveikatos būklę, arba teikiant pakankamą paramą jų būstui tinkamai pertvarkyti; b) teikiant medicinos priežiūrą ir paslaugas atsižvelgiant į jų sveikatos būklę; garantuojama įstaigose gyvenantiems pagyvenusiems žmonėms atitinkama globa, kartu gerbiant jų asmeninį gyvenimą, ir dalyvavimas priimant sprendimus dėl jų gyvenimo sąlygų šiose įstaigose.“ Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos Seimas 2001 m. gegužės 15 d. įstatymu Nr. IX-317 ratifikavo Chartiją ir ji tapo Lietuvos teisinės sistemos dalimi (Konstitucijos 138 straipsnis). Dėl to vertėtų paanalizuoti, kokios yra sukurtos teisinės prielaidos minėtai Chartijos nuostatai įgyvendinti ir kaip faktiškai ji yra įgyvendinama Lietuvos Respublikoje.

Apie pakankamą lėšų skyrimą ir jų apskaičiavimą buvo pasisakyta šio baigiamojo magistro darbo 1 skyriuje, todėl galima padaryti vienareikšmišką išvadą, kad Lietuvoje yra sukurta pakankamai teisinių instrumentų, įgyvendinančių Chartijos nuostatą, užtikrinančią pagyvenusiems asmenims gauti tinkamą materialinį aprūpinimą, tačiau kyla klausimas, ar toks aprūpinimas užtikrina pakankamas sąlygas asmenų oriam gyvenimui. Lietuvos duomenų agentūros duomenimis vidutinė senatvės pensija 2022 metų III ketvirtį sudaro 483,67 Eur, tad natūraliai kyla klausimas, ar asmuo, gaunantis tokias pajamas per mėnesį, gali oriai išgyventi? Šio darbo autoriaus nuomone, atsakymas yra vienareikšmiškai neigiamas, tačiau tai labai priklauso nuo valstybės plačiąja prasme finansinių galimybių, kurios šiuo metu yra labai ribotos, tačiau negalima teigti, kad valstybė nesiima konkrečių priemonių. Lyginant vidutinę senatvės pensiją 2018 m. III ketvirtį ir 2022 m. III ketvirtį senatvės pensija augo daugiau nei 50 procentų, t.y. nuo 311,99 2018 metais iki 483,67 Eur 2022 metais, tad teigiamų pokyčių yra.

Kalbant apie pagyvenusių asmenų informavimą apie paslaugas ir lengvatas, būtina atkreipti dėmesį, kad ši sritis vis dėlto yra pakankamai tobulintina šiuo metu. Nors Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija yra sukūrusi informacinę kampaniją „Kas man priklauso?“, tačiau didžioji dalis informacijos yra pateikiama internete (žr. www.kasmanpriklauso.lt), kuriuo pagyvenę asmenys naudojasi ribotai, todėl laikytina, kad nėra taikliai pasirinkta ši Chartijos įgyvendinimo strategija. Manytina, kad socialinę politiką Lietuvoje įgyvendinančios institucijos turėtų daugiau dėmesio skirti senjorų informavimui apie jiems prieinamas paslaugas ir lengvatas. Kita vertus, nors asmuo ir žino apie jam priklausančias socialines paslaugas ir lengvatas, tačiau jomis negali pasinaudoti dėl susidariusių eilių ir socialines paslaugas teikiančių darbuotojų stokos. Tokiu atveju, politikos formuotojams, įvertinus neigiamas demografines tendencijas bei senėjančią

populiaciją, reikėtų numatyti visuomenės poreikius atitinkamus biudžeto asignavimus, kurių neįmanoma užtikrinti be mokesčių reformos ir padidėjusio valstybės pajamų surinkimo.

Analizuojant pagyvenusių asmenų teisę į gyvenamojo būsto aprūpinimą ir pritaikymą pagal jų sveikatos būklę, būtina paminėti, kad Lietuvos Respublikoje atskiro teisinio reglamentavimo, pritaikyto būtent pagyvenusiems asmenims, nėra. Jiems taikoma bendra aprūpinimo gyvenamuoju plotu tvarka.

Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymo (2014) (toliau – PBI) 6 straipsnyje numatyta, kad gali būti teikiama parama tiek būstui įsigyti (PBI 6 straipsnio 1 dalis) (kuri labiau skirta jaunoms šeimoms), tiek teikiant paramą būstui išsinuomoti (PBI 6 straipsnio 2 dalis), kas šiuo atveju yra labiau aktualu pagyvenusiems asmenims, jei asmuo atitinka PBI nustatytus kriterijus, t.y. asmens turtas ir pajamos neviršija teisės aktuose nustatytų kriterijų bei neturi nuosavybės teise priklausančio būsto arba jis yra fiziškai nusidėvėjęs daugiau kaip 60 procentų, arba turimo būsto plotas vienam asmeniui yra mažesnis nei PBI nustatytas ploto reikalavimas. Dėl to galime pagrįstai teigti, kad pagyvenusiam asmeniui egzistuoja prielaidos gauti gyvenamąjį plotą, aišku, vėlgi dėl riboto finansavimo bei socialinių būstų trūkumu susiduriame su eilių problema. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos skelbiamais duomenimis, socialinio būsto 2022 m. gruodžio 27 d. duomenimis laukia 1548 asmenys, kas neabejotinai reiškia, jog asmenys socialinio būsto turės laukti ne vienerius metus.

Kalbant apie būsto pritaikymą pagyvenusiems asmenims iš esmės yra teikiama visa reikalinga pagalba, pritaikant jų būstą, atsižvelgiant į pagyvenusio asmens sveikatos poreikius, jei asmeniui yra nustatyti specialieji poreikiai. Vis dėlto yra susiduriama su problema, kad asmuo, norėdamas gauti jam būtinas paslaugas (pavyzdžiui, socialinio darbuotojo vizitą jo būsto sutvarkymui ir paruošimui) arba gauti jam reikalingą inventorių (pavyzdžiui, neįgaliojo vežimėlį) turi kreiptis į skirtingas institucijas – dėl socialinių paslaugų gavimo į gyvenamosios vietos savivaldybės administraciją, o dėl techninių priemonių – į Techninės pagalbos neįgaliesiems centrą, o tai neabejotinai riboja minėtų paslaugų ir priemonių prieinamumą. Vėlgi pozityviai vertintina vadinamoji „negalios reforma“, kai tiek už paslaugų, tiek už priemonių suteikimą bus atsakingas atvejo vadybininkas, o tai be jokios abejonės leis asmenims gauti jų poreikius atitinkančią pagalbą.

Būtina atkreipti dėmesį tai, kad Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalies 1 punkte nustatyta, kad bet kokios rūšies pensijos arba šalpos

kompensacijos gavėjai laikomi apdraustaisiais, draudžiamais valstybės lėšomis, todėl jiems medicinos priežiūra ir paslaugos yra prieinamos nemokamai. Dėl to laikytina, kad Lietuva tinkamai įgyvendino šią Chartijos nuostatą dėl medicininių paslaugų prieinamumo pagyvenusiems asmenims.

Analizuojant globos įstaigose gyvenančių asmenų gyvenimo sąlygas, pažymėtina, kad Lietuvoje asmenys patys gali pasirinkti, ar pageidauja gyventi socialinės globos įstaigose, išskyrus atvejus, kai civilinio kodekso nustatyta tvarka asmenys pripažįstami neveiksniais arba ribotais veiksniais ir nustatoma rūpyba arba globa teismo sprendimu atitinkamose socialinės globos įstaigose. Tokiu atveju, teismas, prieš priimdamas sprendimą, turi įvertinti visas reikšmingas asmens gyvenimo aplinkybes ir parinkti asmens interesus atitinkančius globėjus ar rūpintojus, kuriais pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (2002) 3 knygos nuostatas gali būti tiek fiziniai asmenys, tiek globos ir rūpybos institucijos. Priešingu atveju, asmenims sudaromos galimybės pasirinkti jiems patį priimtinausią gyvenimo socialinės globos įstaigose modelį, jei asmenys iš viso pageidauja gyventi globos ar rūpybos įstaigose.

Apibendrinant galima drąsiai teigti, kad Lietuvoje yra sudarytos visos teisinės prielaidos tinkamam Chartijos 23 straipsnio įgyvendinimui. Tačiau dėl ribotų finansinių resursų pagyvenusiems asmenims nėra sudaromos pakankamos sąlygos, kad jie galėtų savo senatvę praleisti oriai. Dėl to siūlytina socialinę politiką įgyvendinantiems asmenims užtikrinti tvarų ir asmenų poreikius atitinkantį finansavimą, leidžiantį asmenims gauti kokybiškas paslaugas ir gyventi oriai. Suprantama, kad finansavimo trūkumo klausimas nebus išspręstas per keletą metų, nes tai neabejotinai susiję su ekonomikos augimu ir tvarių valstybės pajamų užtikrinimu, tačiau teigiamų ženklų jau yra dabar – per penkerius metus vidutinė senatvės pensija augo daugiau nei 50 procentų, todėl vertėtų ir toliau laikytis šios gana sėkmingos politikos krypties, kuri nebūtų keičiama pasikeitus parlamento valdančiajai daugumai.

2.3. Teisės į senatvės pensiją reglamentavimas Europos Sąjungoje

Lietuva yra visateisė Europos Sąjungos narė nuo 2004 m. gegužės 1 d., todėl neatsiejama Lietuvos teisinės sistemos dalis yra Europos Sąjungos teisinis. Viena iš pagrindinių Europos Sąjungos laisvių – laisvas asmenų judėjimas bei vidaus rinka įtvirtinta Europos Sąjungos sutarties (1995) 3 straipsnio 2 ir 3 dalyse. Laisvas asmenų judėjimas sunkiai įsivaizduojamas be laisvo darbuotojų judėjimo, kuris plačiai reglamentuojamas Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo (1957) (toliau – SESV).

SESV 39 straipsnyje įtvirtinta darbuotojų judėjimo laisvė, kuri įgyvendinama per asmenų teisę: priimti faktiškai pateiktus pasiūlymus įsidarbinti; šiuo tikslu laisvai judėti valstybių narių teritorijoje; apsigyventi bet kurioje valstybėje narėje siekiant dirbti pagal tos valstybės piliečių įsidarbinimą reglamentuojančius įstatymus ir kitus teisės aktus; laikantis Komisijos įgyvendinimo reglamentuose nustatytų sąlygų pasilikti gyventi valstybės narės teritorijoje pasibaigus darbo jai laikui.

SESV 42 straipsnyje įtvirtinta valstybių narių pareiga užtikrinti, kad darbo laikotarpiai būtų tinkamai sudedami ir kad darbuotojai įgytų ir išlaikytų teisę į socialines išmokas bei būtų galima apskaičiuoti jų dydį. Be to, valstybės narės turi pareigą užtikrinti, kad socialinės išmokos būtų mokamos asmenims, gyvenantiems valstybių narių teritorijose.

Taigi, įgyvendinant aukščiau paminėtas SESV nuostatas, 2004 m. balandžio 29 d. buvo priimtas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo, kuris pakeitė Reglamentą Nr. 1408/71 (toliau – Reglamentas). Kaip žinia, Reglamentas yra tiesioginio taikymo dokumentas, kuris tiesiogiai privalomas valstybėms narėms ir jo perkelti į nacionalinę teisę nereikia.

Reglamento 5 skyrius nustato valstybių narių pareigas, apskaičiuojant ir skiriant senatvės pensiją. Tai – skirtingose valstybėse įgyto socialinio draudimo stažo sumavimas (Reglamento 50 – 51 straipsniai) bei išmokų skyrimas ir mokėjimas, remiantis proporcingumo principu, t.y. kokia senatvės pensijos dalis priklauso kiekvienai valstybei (Reglamento 52 straipsnis). Pavyzdžiui, asmuo 10 metų dirbo Vokietijoje ir mokėjo socialinio draudimo įmokas bei 30 metų dirbo Lietuvoje ir mokėjo socialinio draudimo įmokas. Vadinasi, bendras asmens stažas sudaro 40 metų (10 metų Vokietijoje ir 30 metų Lietuvoje). Taigi, kiekvienos valstybės kompetentinga įstaiga apskaičiuoja senatvės pensijos dydį, jei asmuo 40 metų būtų dirbęs atitinkamoje valstybėje ir pagal proporciją apskaičiuoja konkretų senatvės pensijos dydį asmeniui. Šiuo atveju, asmuo gautų $\frac{1}{4}$ teorinės pensijos dydžio senatvės pensiją Vokietijoje (nes $\frac{1}{4}$ viso darbo stažo dirbo Vokietijoje) ir $\frac{3}{4}$ teorinės pensijos dydžio Lietuvoje (nes $\frac{3}{4}$ viso darbo stažo dirbo Lietuvoje).

Vadinasi, Europos Sąjungos teisinis reglamentavimas sudaro sąlygas, kad visi asmens draudiminiai laikotarpiai būtų įvertinti ir asmuo įgytų teisę gauti senatvės pensiją. Dėl to manytina, kad toks teisinis mechanizmas tinkamai sudaro sąlygas įgyvendinti vieną iš pagrindinių Europos Sąjungos vertybių – laisvą darbuotojų judėjimą.

Kaip matyti iš aukščiau šiame skyriuje pateiktų tarptautinių teisės aktų nuostatų bei tarptautinių teismų praktikos, teisė į senatvės pensiją pripažįstama viena iš žmogaus teisių, kuri saugoma ir ginama tarptautinių teisės aktų. Vadinasi, Lietuvai, siekiant būti visateise tarptautinės bendruomenės nare, nacionaliniame teisiniame reglamentavime būtina numatyti teisės į senatvės pensiją apsaugos būdus. Dėl to neatsitiktinai ši teisė yra *expressis verbis* įtvirtinta Konstitucijoje, o tai tik patvirtina šios teisės svarbą.

3. TEISĖS Į SENATVĖS PENSIJĄ SAMPRATA KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Išsiaiškinus, kaip teisė į senatvės pensija yra reglamentuojama Lietuvos teisės aktuose ir tarptautiniuose logiška analizuoti, kaip ši teisė yra aiškinama Konstitucinio Teismo praktikoje.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teisė į senatvės pensiją turėtų būti aiškinama trimis pagrindinėmis kryptimis, t.y. kaip teisė į nuosavybę ir jos apsaugą, kaip teisinės valstybės principo išraiška bei siejama su asmens teise laisvai pasirinkti darbą (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Dėl to vertėtų paanalizuoti detaliau, kaip kiekviena iš šių teisės aiškinimo krypčių atsiskleidžia Konstitucinėje doktrinoje.

3.1. Teisė į senatvės pensiją kaip nuosavybės teisė Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime yra konstatavęs, kad „asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę. Pagal Konstitucijos 23 straipsnį ši teisė turi būti saugoma ir ginama“ (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad asmeniui, atitinkančiam įstatyme nustatytas sąlygas, priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų įstatymu priimtą įsipareigojimą ir mokėtų nustatyto dydžio išmokas (Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas).

Taigi, aukščiau nurodytuose Konstitucinio Teismo nutarimuose Konstitucinis Teismas teisę į senatvės pensiją aiškina ne tik kaip teisę gauti senatvės pensiją, kas atitiktų aukščiau pacituotą EŽTT praktiką, bet ir susieja šią teisę su konkrečiu jos dydžiu.

Aukščiau nurodytai Konstitucinio Teismo pozicijai, siejant teisę į nuosavybę su teise į senatvės pensija pritaria R. Ruškytė (Ruškytė, 2009, p. 267-288), tačiau pažymėtina, kad R. Ruškytė yra buvusi Konstitucinio Teismo teisėja bei savo publikaciją apie nuosavybės teisę yra paskelbusi Konstitucinio Teismo leidžiamame leidinyje „Konstitucinė jurisprudencija“, todėl manytina, kad šios aplinkybės gali turėti įtakos šios autorės objektyvumui.

Vis dėlto su tokia Konstitucinio Teismo pozicija, siejant teisę į senatvės pensiją su teise į nuosavybę nesutinka V. Vaičaitis, kuris mano, kad teisė į senatvės pensiją neatitinka

tradicinės nuosavybės teisės sampratos, nes teisė į senatvės pensiją negalima paveldėti ar kitaip perduoti kitam asmeniui, o teisė į senatvės pensiją kyla iš visuomenės socialinio solidarumo ir teisingumo principų. Be to, šis autorius pabrėžia, kad valstybinio socialinio solidarumo pagrindu gaunamos išmokos tik iš dalies priklauso nuo to, kiek daug asmuo dirbo ir kiek jis mokėjo į socialinio draudimo fondą, o pensijos dydis priklauso nuo ekonominės valstybės gerovės konkrečiu istoriniu laikotarpiu (Vaičaitis, 2010, p. 35-36). Su šia V. Vaičičio nuomone vienareikšmiškai negali sutikti V. Petrylaitė, kuri mano, kad solidarumo principas negali būti vertinamas kaip priešprieša nuosavybės teisės principui. V. Petrylaitės manymu, šie principai egzistuoja greta ir tik jų santykis turi lemiamą reikšmę nustatant atitinkamą pensijų ar kitų socialinių išmokų reguliavimą, o pats solidarumo principas dar nepaneigia to, kad teisė į socialinę išmoką galėtų būti vertinama kaip teisė į nuosavybę. Juolab, kad nuosavybės teisės apsaugos principo taikymas socialinėje apsaugoje yra neišvengiamas, atsižvelgiant į EŽTT ir daugelio valstybių praktiką, todėl teisė į socialinę išmoką galime pripažinti kaip teisė į nuosavybę ir su Konstitucinio Teismo padaryta išvada, kad teisė į senatvės pensiją gali būti siejama su nuosavybės apsauga V. Petrylaitė sutinka (Petrylaitė, 2012, p. 86) .

Vis dėlto tiek V. Vaičaitis, tiek V. Petrylaitė kritikuoja Konstitucinio Teismo poziciją, kad teisė į senatvės pensiją yra teisė į konkretaus dydžio išmoką. V. Petrylaitės manymu, toks Konstitucinio Teismo išaiškinimas gali sukelti keblumų įstatymų leidėjui priimant naujus teisės aktų, reglamentuojančius socialinę apsaugą, pakeitimus, o V. Vaičaitis mano, kad taip Konstitucinis Teismas suabsoliutino nuosavybės teisės apsaugos principą prieš teisėtų lūkesčių apsaugos principą.

Reikšminga paminėti ir tai, kad Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime nurodydamas, kad teisė į senatvės pensiją kaip nuosavybės teisę aiškina ir EŽTT, kaip pavyzdį nurodydamas EŽTT sprendimą byloje *Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus*, 2002. Pažymėtina, kad minėtoje byloje EŽTT teisė į pensiją taip tik nesieja su nuosavybės apsaugos principu, o sieja ją su asmenų lygybės principu, įgyvendinimu per Konvencijos Pirmojo protokolo nuostatas. Dėl to manytina, kad Konstitucinis Teismas minėtoje byloje netinkamai išanalizavo EŽTT praktiką, dėl to galimai išplėtė teisė į senatvės pensiją ribas, susiedamas ją su konkrečiu pensijos dydžiu, ko EŽTT nesieja ir neįvardija savo praktikoje ir dėl to vėlesniuose savo procesiniuose dokumentuose konstatuoja, kad pensijos dydis negali mažėti, o jeigu jis yra sumažinamas, jis turi būti kompensuojamas (žr. Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimą).

Sutiktina su V. Vaičiaičiu, kad teisė į senatvės pensiją neatitinka tradicinio nuosavybės teisės apibrėžimo. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad tik savininkas, kaip subjektinių teisių į turtą turėtojas, turi išimtinę teisę tą turtą valdyti, naudoti bei disponuoti juo (Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas). Senatvės pensijos atveju, nuosavybės teisė yra ypatinga, t.y. asmuo neturi teisės jos valdyti ar disponuoti (pavyzdžiui, perleisti kitam asmeniui ar parduoti), turi teisę tik naudotis minėta teise į senatvės pensiją ir joks asmuo ar valstybė neturi galimybės šios teisės apriboti. Manytina, kad tokiu teisiniu reglamentavimu ir siekiama apsaugoti žmogaus teisę gauti senatvės pensiją, tačiau negali būti siejama su konkrečiu senatvės pensijos dydžiu, nors konstitucinė doktrina ją sieja su konkrečiu senatvės pensijos dydžiu.

Reikšminga paminėti ir tai, kad Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas, kaip ir Lietuvos Konstitucinis Teismas, susisieja teisę į senatvės pensiją su nuosavybės teisės apsauga, tačiau papildomai pažymi, kad teisė į senatvės pensiją priskiriama socialinės apsaugos sričiai ir ji neatitinka klasikinio nuosavybės teisės apibrėžimo ir pareiškėjų teisės negali būti apgintos tokia pačia apimtimi, kaip jos galėtų būti apgintos tradiciniu atveju (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 8 d. nutarimas). Pagal Latvijos Respublikos Konstituciją teisė į senatvės pensiją turėtų būti suprantama kaip teisė gauti išmokas, tačiau nesiejama su konkrečiu jų dydžiu ir bet koks jos ribojimas turi atitikti turi atitikti teisėtumo ir proporcingumo reikalavimus (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Taigi, Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika yra artimesnė EŽTT formuojamai praktikai teisės į senatvės pensiją klausimu.

Pastaruoju metu visuomenėje kyla klausimų, ar asmuo, sukaukęs lėšas antros pakopos pensijų fonduose juose sukauptų sumų negali iš karto atsiimti, sukakęs senatvės pensijos amžiaus (žr. šio darbo 1 skyrių). Atsakymo į šį klausimą vertėtų ieškoti EŽTT ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Kaip cituota aukščiau, EŽTT teisę į senatvės pensiją aiškina kaip teisę gauti išmoką, o šiam aiškinimui iš esmės pritaria ir Konstitucinis Teismas, išplėsdamas šios teisės aiškinimo ribas iki teisės gauti konkretaus dydžio išmoką. Tačiau toks aiškinimas, autoriaus nuomone, yra aktualus pirmosios pakopos pensijų kaupimo sistemai, kai asmuo mokėdamas socialinio draudimo įmokas užsitikrina teisę gauti senatvės pensiją, tačiau ne konkretų jos dydį. Taigi, asmuo turi teisėtą lūkestį gauti senatvės pensiją, tačiau konkretus senatvės pensijos dydis priklauso nuo politikų priimamų sprendimų, nes, Lietuvos atveju, tiek bendrosios dalies, tiek apskaitos vieneto vertę nustato įstatymų leidėjas, priimdamas atitinkamus teisės aktų pakeitimus, atsižvelgiant į valstybės

ekonominę situaciją, tačiau asmuo nežino, kokią sumą per visą senatvės pensijos mokėjimo laikotarpį jis gaus (remiantis oficialia konstitucine doktrina senatvės pensijos išmoka negali mažėti, ji gali tik didėti).

Kalbant apie antrąją pakopą, asmuo kaupia savo sumokėtas įmokas pensijų kaupimo bendrovėje, jo lėšos yra investuojamos, tačiau asmuo, sulaukęs senatvės pensijos amžiaus, žino, kokia suma jam bus išmokėta, nes yra sukaupęs konkrečius turtinius vienetus, o ne įgijęs teisę į pensiją, kas yra įgyvendinama pirmosios pakopos atveju. Taigi, asmuo, nepriklausomai nuo pensijų fonde sukauptos sumos, turi turėti galimybę savo sukaupu turtu disponuoti taip, kaip jis pageidauja (pavyzdžiui, iš karto atsiimti), nes tai yra jo nuosavybės teisės išraiška ir jo konstitucinė teisė. Dėl to manytina, kad šiuo metu galiojantis teisinis reglamentavimas pagal kurį asmuo neturi teisės disponuoti savo turtu jam priimtinu būdu, galimai prieštarauja Konstitucijai.

Taigi, nors teisė į senatvės pensiją ir neturi visų tradicinių nuosavybės teisės požymių (teisės naudotis, valdyti ir disponuoti), tačiau ji yra prilyginama nuosavybės teisei, kuriai taikomas konstitucinis nuosavybės teisės apsaugos ir neliečiamumo principas. Vadinasi, bet koks konstituciškai nepateisinamas teisės į senatvės pensiją ribojimas gali būti laikomas Konstitucijos pažeidimu ir asmuo, manantis, kad jo teisės yra pažeidžiamos, jas turėtų ginti Konstitucijoje nustatyta tvarka, t.y. kreiptis į teismą.

3.2. Teisės į senatvės pensiją samprata teisinės valstybės principo kontekste

Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime teisę į senatvės pensiją siejo su teisinės valstybės principu, kurio samprata yra kildinama iš Konstitucijos preambulėje įtvirtinto teisinės valstybės siekio.

Konstitucinis teisinės valstybės principas – tai universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Konstitucija. Teisinės valstybės principo turinys atsiskleidžia įvairiose Konstitucijos nuostatose ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios ir kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei, kad Konstitucija turi aukščiausią teisinę galią ir kad visi teisės aktai turi atitikti Konstituciją. Neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Neužtikrinus teisėtų lūkesčių apsaugos,

teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos konstitucinės doktrinos, oficialaus teisinės valstybės apibrėžimo nėra, tačiau jis yra kildinamas iš daugelio tarpusavyje iš Konstitucijos kylančių įvairių konstitucinių imperatyvų, kuriais yra grindžiama visa Lietuvos teisinė sistema.

Donatas Murauskas sutinka su šio darbo autoriaus aukščiau pateikta nuomone, kad teisinės valstybės principo apibrėžimas neegzistuoja ir mano, jog bendriausiu požiūriu teisinės valstybės principas išreiškia idėją, kad valstybėje vadovaujamosi teise, bet ne asmens valia. Nurodo, kad teisinės valstybės principas teisės mokslo doktrinoje yra suvokiamas labai skirtingai. Teisinės valstybės principo prigimtis gali būti išreiškiama per dvi pagrindines idėjas: valstybė turi būti apribota teisės ir teisė turi būti suprantama (Murauskas, 2010, p. 168-181).

Egidijus Kūris mano, jog teisinės valstybės principas suponuoja teisės normų bendrą ir išankstinį pobūdį, prieinamumą ir galėjimą jas žinoti, normų „adresatų“ pajėgumą elgtis pagal teisės normų reikalavimus, teisės normų aiškumą ir neprieštaringumą ir kt. (Kūris, 2002, p. 16-31).

Vaidotas Vaičaitis išskiria tris pagrindinius konstitucinius principus, kuriuos laiko pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis, kuriomis turi būti grindžiama Konstitucija, t.y. teisės viešpatavimu, demokratija ir žmogaus teisių apsauga. Anot šio autoriaus, šios konstitucinės vertybės yra neatsiejamai susijusios bei susipynusios ir išplaukia viena iš kitos, maža to, kiekviena iš jų legitimuoja kitas dvi (Griškevič *et al.*, 2016).

Šio darbo kontekste pažymėtina, kad detaliau teisinės valstybės elementai, nesusiję su oficialiąja konstitucine doktrina, nagrinėjančia teisę į senatvės pensiją, šiame darbe nėra nagrinėjami, todėl plačiau bus analizuojami tik teisėtų lūkesčių apsaugos principas, atsiskleidžiantis per teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principus, kuriuos Konstitucinis Teismas yra *expressis verbis* įtvirtinęs savo jurisprudencijoje, analizuodamas teisės į senatvės pensiją turinį.

Konstitucinis Teismas 2002 m. balandžio 23 d. nutarime konstatavo, kad įstatymais nustatčius pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę į pensiją, pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindus, dydžius, sąlygas, valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo konstitucinių principų (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas).

Konstitucinis Teismas 2001 m. liepos 12 d. nutarime konstatavo, kad teisinio saugumo principas – tai vienas iš esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų, reiškiantis valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas).

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su visų valstybės institucijų pareiga laikytis priimtų įsipareigojimų. Šis principas taip pat reiškia įgytų teisių apsaugą, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos. Pagal šį principą teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir nepažeidžiant Konstitucijos principų bei normų, būtina *inter alia* laikytis principo *lex retro non agit*, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų lūkesčių. Be to, Konstitucinis teismas yra pažymėjęs, kad darant esminius galiojančio teisinio reguliavimo pakeitimus, lemiančius asmenų teisei padėčiai nepalankius padarinius, gali būti reikalinga numatyti ir tam tikrą pereinamąjį teisinį reguliavimą. Asmenų, kuriems taikytinas naujas teisinis reguliavimas, teisinė padėtis pereinamosiomis nuostatomis turėtų būti sureguliuota taip, kad jiems būtų suteikta pakankamai laiko užbaigti pradėtus veiksmus, kurių ėmėsi ankstesnio teisinio reguliavimo pagrindu, tikėdamiesi, kad jis bus stabilus, ir įgyvendinti pagal ankstesnį teisinį reguliavimą įgytas teises (Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas).

Teisę į senatvės pensiją su teisėtų lūkesčių apsaugos principu susieja ir Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas, nurodydamas, kad Latvijos Respublikos Konstitucijos nuostata, reglamentuojanti asmenų teisę į senatvės pensiją yra neišvengiamai susijusi su asmens teisėtų lūkesčių apsauga, todėl senatvės pensijų teisinis reguliavimas turi būti vertinamas kaip nepažeidžiantis asmens teisėtų lūkesčių (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Vadinasi, Konstitucinio Teismo formuojama praktika yra panaši į kaimyninės valstybės oficialiąją konstitucinę doktriną.

Taigi, iš esmės teisinės valstybės principas senatvės pensijų atveju yra realizuojamas per teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio saugumo ir teisinio tikrumo principus. Remiantis oficialiąja konstitucine doktrina, teisinis tikrumas ir stabilumas įgyvendinamas per tai, kad asmeniui paskyrus senatvės pensiją, ji turi būti mokama ir toliau bei negalima mažinti jos dydžio (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas) ir tokiu būdu yra apsaugomi asmens teisėti lūkesčiai. Iš dalies tokį Konstitucinio Teismo vertinimą kritikuoja tiek V. Petrylaitė, tiek V. Vaičaitis ir apie tai buvo pasisakyta 3.1 poskyryje, todėl

plačiau šioje dalyje nepasisakoma, tačiau tai neabejotinai iškreipia visą socialinės apsaugos sistemą, nes asmuo turėtų turėti teisėtus lūkesčius į teisę senatvės pensijai gauti, o ne į konkretų jos dydį.

3.3. Teisės į senatvės pensiją sąsaja su teise laisvai pasirinkti darbą ar verslą

Trečioji Konstitucinio Teismo pasirinkta kryptis, kuria atskleidžia teisės į senatvės pensiją turinį yra teisės į senatvės pensiją siejimas su teise laisvai pasirinkti darbą ar profesiją.

Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje *inter alia* yra įtvirtinta, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą. Ši laisvė – tai viena iš būtinų žmogaus gyvybinių poreikių tenkinimo, deramos padėties visuomenėje užsitikrinimo sąlygų. Konstitucinė kiekvieno žmogaus laisvė pasirinkti darbą bei verslą suponuoja įstatymų leidėjo pareigą sudaryti teisinę prielaidas šiai laisvei įgyvendinti. Sudarydamas jas įstatymų leidėjas turi įgaliojimus, atsižvelgdamas į darbo bei verslo pobūdį, nustatyti teisės laisvai pasirinkti darbą bei verslą įgyvendinimo sąlygas. Tai darydamas jis turi paisyti Konstitucijos (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas).

Remdamasis aukščiau pacituotomis oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis, Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad pagal Konstituciją negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas pagal kurį asmeniui, paskyrus senatvės pensiją, ši teisė gali būti suvaržyta (nemokant senatvės pensijos ar jos dalies), nes tokiu būdu būtų paneigiama teisė laisvai pasirinkti darbą ar verslą (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas).

Su tokia Konstitucinio Teismo padaryta išvada nesutinka V. Vaičaitis, kuris mano, kad tokia konstitucine doktrina yra paneigiamas konstitucijoje įtvirtintas solidarumo principas ir dirbantiems ar kita veikla užsiimantiems asmenims senatvės pensijos gavimas tampa privilegija, kurių egzistavimas prieštarauja socialinės darnos imperatyvui (Vaičaitis, 2010, p. 40).

Iš esmės su tokia V. Vaičaičio pozicija galima sutikti remiantis oficialiąja konstitucine doktrina ir teisės doktrina.

Teisės doktrinoje pripažįstama, kad teisė į senatvės pensiją yra siejama su patiriama socialine rizika, t.y. senatve (Pieters, 1998). Senatvę kaip socialinę riziką pripažįsta ir tarptautiniai dokumentai, pavyzdžiui, Europos socialinė chartija (pataisyta), kurioje įtvirtinta valstybių narių pareiga įtvirtinti tinkamas materialines sąlygas pagyvenusiems asmenims (žr. šio baigiamojo magistro darbo 2 skyrių), nes senatvė siejama su asmens ribota galimybe dirbti ir gauti darbo užmokestį. Vadinasi, esminė senatvės pensijos paskirtis yra kompensuoti galimus asmens pajamų netekimus dėl darbo netekimo. Dėl šios priežasties gali būti logiškai paaiškinamas siekis riboti senatvės pensijos dydį asmenims, gaunantiems kitų pajamų, nes šie asmenys tokiu būdu socialinės rizikos iš esmės nepatiria.

Kita vertus, Konstitucinis Teismas 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime yra konstatavęs, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota užtikrinti, jog būtų sukurta tokia socialinės apsaugos sistema (*inter alia* socialinės paramos, invalidumo pensijos sistemos), kad asmuo, kuris dėl sveikatos sutrikimų (kurių priežastis – liga, nelaimingas atsitikimas, profesinė liga, įgimti sveikatos sutrikimai ir pan.) nuolat ar laikinai neįgijo arba neteko galimybių apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų, arba šios galimybės jam labai sumažėjo, įstatyme nustatytais atvejais gautų socialinę paramą ir (arba) invalidumo pensiją. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime taip pat yra konstatuota, jog įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas tokiai situacijai, kad asmuo, kuris dėl sveikatos sutrikimų (ligos, nelaimingo atsitikimo, profesinės ligos, įgimtų sveikatos sutrikimų ir pan.) laikinai ar nuolat neįgijo arba neteko galimybių apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų, arba šios galimybės jam labai sumažėjo, negautų atitinkamos socialinės paramos ir (arba) invalidumo pensijos (Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas).

Taigi, iš minėto nutarimo turinio akivaizdu, kad socialinės apsaugos sistemos (be kita ko ir pensijų sistemos) tikslas yra numatyti tokį teisinį reguliavimą pagal kurį asmeniui, patyrusiam socialinę riziką (šiuo atveju – senatvę), būtų kompensuoti jo patirti netekimai dėl negalėjimo apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų. Vadinasi, asmeniui, kuris dirba ir gauna pajamas iš darbo ir verslo, papildoma valstybės pagalba nėra reikalinga, nes jis pats turi galimybių apsirūpinti, dėl ko konstituciškai galėtų būti pateisinamas toks reguliavimas, kai dirbantiems asmenims senatvės pensijos dydis yra ribojamas.

Dėl to galima padaryti išvadą, kad Konstituciniam Teismui teisė į senatvės pensiją susiejus su Konstitucijoje įtvirtinta teise laisvai pasirinkti darbą ar verslą, toks Konstitucinio Teismo aiškinimas gali sulaukti pagrįstos kritikos, tačiau tai neeliminuoja teisės į senatvės pensiją kaip svarbios konstitucinės vertybės, įtvirtintos Konstitucinio

Teismo praktikoje, nes ją aiškinant per teisės į nuosavybės teisės apsaugą bei per teisėtų lūkesčių apsaugos prizmę, tokios kritikos nėra sulaukiama.

4. KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJA SUMAŽINTŲ SENATVĖS PENSIJŲ KLAUSIMU

Nepriklausomos Lietuvos istorijoje galime prisiminti dvi pagrindines ekonomines krizes (1999 – 2000 vadinamoji „Rusijos“ krizė bei 2008 metų pasaulinė ekonomikos krizė), kurių metu įstatymų leidėjas dėl sumažėjusių socialinių draudimo buvo priverstas sumažinti socialinio draudimo senatvės pensijas.

Pirmą kartą sumažintų senatvės pensijų konstitucingumą Konstitucinis Teismas nagrinėjo šiame darbe jau ne kartą cituotame 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime, kuriame sprendė, kad Konstitucijos 52 straipsnio formuluotė „valstybė laiduoja“ suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukupimą ir pensijų mokėjimą. Tačiau valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija. Pažymėtina, kad net ir tokiais išimtiniais atvejais senatvės pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų; senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Taigi, iš minėto nutarimo turinio akivaizdu, kad senatvės pensija gali būti mažinama tik esant ypatingai situacijai (pavyzdžiui, ekonominei krizei) ir tokiu mastu, kad būtų galima užtikrinti kitas valstybės gyvybiškai svarbias funkcijas, o pats sumažinimas turi būti laikinas ir proporcingas.

Kitame nutarime 2003 m. gruodžio 3 d. Konstitucinis Teismas praplėtė aukščiau suformuluotą oficialiąją konstitucinę doktriną, papildydamas, kad įstatymų leidėjas, nusprendęs sumažinti paskirtas pensijas privalo nustatyti asmenims dėl tokio reguliavimo pasikeitimo susidariusių praradimų teisingo kompensavimo mechanizmą (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Taigi, minėtu nutarimu oficialioji konstitucinė doktrina yra papildyta dar vienu svarbiu elementu – privalomu teisingo kompensavimo mechanizmu. Be to, asmens patirti netekimai turi būti teisingai kompensuojami per protingą laiką (Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Svarbu paminėti, kad teisės doktrinoje yra kritikuojama būtinybė teisingai kompensuoti asmens netekimus. V. Vaičaitis yra įsitikinęs, kad jei senatvės pensijų

sumažinimas yra nulemtas ekonominės krizės ar kitų svarbių priežasčių (pavyzdžiui, neigiamų demografinių tendencijų), valstybei neturėtų kilti pareiga kompensuoti šiuos sumažinimus, o asmuo negalėtų turėti teisėtų ir konstituciškai pagrįstų lūkesčių tokio sumažinimo reikalauti (Vaičaitis, 2010).

V. Petrylaitė nurodo, kad įpareigojimas teisingai kompensuoti ir sukelia diskusijų, kaip turėtų būti elgiamasi, kad ir asmenų, kurių socialinės išmokos buvo sumažintos, interesai būtų užtikrinti, tačiau nebūtų paneigiami ir visos visuomenės interesai, todėl ši autorė nurodo, kad kompensavimas yra galimas tik įvertinus valstybės ekonomines galimybes. Priešingu atveju, vargu, ar būtų užtikrinta tinkama proporcija tarp asmenų ir visuomenės interesų (Andruškevičius et al., 2015).

Be to, Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs ir atvejus, kada paskirtos senatvės pensijos gali būti mažinamos. Valstybės institucijos, formuojančios ir vykdančios valstybės ekonomikos, finansų politiką, negali pirmiausia imtis tokių ekonomikos, finansų krizės įveikimo priemonių, kurias įgyvendinant krizės įveikimo našta būtų užkrauta asmenims, *inter alia* mažinti pensijų, kitų socialinių garantijų. Priemonės sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai valstybėje įveikti turi būti įgyvendinamos kompleksiskai, jos turi būti suderintos, *inter alia* taip, kad nebūtų pažeista Konstitucijoje įtvirtinta asmens ir visuomenės interesų pusiausvyra. Tik ypatingu atveju, kai išnaudojus visas vidines ir išorines galimybes neįmanoma (nepavyksta) sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti, pensijų teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas jas mažinant. Be to, pensijų sumažinimas negali trukti ilgiau nei vienerius biudžetinius metus, o jiems pasibaigus turi būti peržiūrėtas (Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Taigi, senatvės pensijos gali būti mažinamos ne tik esant sunkiai ekonominei situacijai, bet ir išnaudojus kitas galimybes surinkti biudžeto pajamas ir kompleksiskai peržiūrint valstybės išlaidas ir gali trukti ne ilgiau nei vienerius metus.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ir tai, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį pensija būtų sumažinta iki tokio dydžio, kad nebebūtų užtikrinti minimalūs pensiją gaunančio asmens socialiai priimtini poreikiai, žmogaus orumą atitinkančios gyvenimo sąlygos; pensija, kuri užtikrina tik minimalius pensiją gaunančio asmens socialiai priimtinius poreikius, minimalias žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, apskritai negali būti mažinama (Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Vadinas, šiame nutarime konstitucinė jurisprudencija buvo papildyta dar vienu svarbiu aspektu – tuo atveju, jei įstatymų leidėjas mato būtinybę mažinti socialinio draudimo senatvės pensijas, jis turi pareigą užtikrinti tokį

sumažinti senatvės pensijų dydį, kad būtų užtikrintas asmens orumas. Manytina, kad tokį Konstitucinio Teismo sprendimą inspiravo EŽTT doktrina, susijusi su būtinybe užtikrinti apsaugą nuo kankinimo skiriant ir nustatant senatvės pensijos dydį, kuri yra neatsiejama nuo valstybės pareigos užtikrinti asmenų orumą.

T. Bimontienė iš esmės pritaria V. Vaičiūčiui ir papildomai nurodo, kad Lietuvos Konstitucinis Teismas pasirinko žymiai griežtesnę poziciją nei EŽTT (žr. EŽTT doktriną šio darbo 2 skyriuje), todėl konstatuoja, kad Konstitucinio Teismo pasirinkti sumažinimo kriterijai yra netgi griežtesni nei visuotinėje žmogaus teisių teisėje pasirinkti žmogaus teisių ribojimo kriterijai (Birmontienė, 2012, p. 1023).

Kita vertus, panašiai būtinybę kompensuoti senatvės pensijos netekimus aiškina ir Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas, kurio doktrinoje suformuluotas ne tik reikalavimas įstatymų leidėjui kompensuoti asmenų patirtus netekimus, bet ir aiškus reikalavimas iki kada turi būti sukurtas per 2008 – 2009 metų ekonominę krizę sumažintų senatvės pensijų kompensavimo mechanizmas (iki 2010 m. kovo 1 d.) (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Taigi, Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo poziciją galime laikyti netgi griežtesne nei Lietuvos Konstitucinio Teismo, tačiau būtina pabrėžti, kad nei pagal Konstituciją, nei pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymą (1993), nei pagal Konstitucijoje įtvirtintą valdžių padalijimo principą Konstitucinis Teismas neturi įgaliojimų įpareigoti įstatymų leidėją elgtis tam tikru būdu, todėl tikėtina, kad jei jie būtų numatyti teisės aktuose, Konstitucinis Teismas būtų elgęsis analogiškai.

Taigi, apibendrinant galima padaryti išvadą, kad pagal Konstituciją ir Konstitucinio Teismo doktriną esant ypatingai situacijai senatvės pensijos gali būti sumažinamos. Be bendrųjų Konstitucijoje įtvirtintų teisės aktų teisėtumo, hierarchijos reikalavimų, senatvės pensijos sumažinimas turi būti laikinas, proporcingas bei pagerėjus valstybės ekonominei situacijai turi būti teisingai kompensuojamas per protingą laiką, tačiau bet koku atveju senatvės pensijos dydis negali paneigti ar žeminti asmens orumo. Teisės doktrinoje iš esmės pritariama tokiai Konstitucinio Teismo pozicijai, tačiau kritikuojama jos dalis dėl būtinybės teisingai kompensuoti dėl senatvės pensijos sumažinimo patirtus asmens pajamų netekimus.

IŠVADOS

1. Lietuvos Respublikoje yra pasirinkta mišri socialinės apsaugos tradicija, tačiau turinti daugiau Bismarko socialinės apsaugos tradicijos elementų, todėl neatsitiktinai senatvės pensija (taip pat ir jos dydis) priklauso nuo asmens įgyto socialinio draudimo stažo ir sumokėtų socialinio draudimo įmokų. Tais atvejais, kai asmuo neturi galimybės gauti socialinio draudimo senatvės pensijos, jis turi galimybę gauti šalpos pensiją, kuri yra viena iš socialinės paramos rūšių. Greta valstybinės socialinio draudimo pensijų sistemos egzistuoja galimybė kaupti papildomai antrosios pakopos ir trečiosios pakopos privačiuose pensijų fonduose, taip sudarant galimybę asmenims gauti didesnę senatvės pensiją. Be to, tam tikrų profesijų atstovai Lietuvoje turi galimybę gauti valstybines pensijas, kurių gavimas dažnu atveju siejamas su teise gauti senatvės pensiją, tačiau valstybinių pensijų sistema stokoja nuoseklumo ir pagrįstumo, todėl ją būtina reformuoti.
2. Tarptautiniuose ir Europos Sąjungos dokumentuose teisė į senatvės pensiją įvardijama kaip viena iš žmogaus teisių, todėl bet koks jos ribojimas turi atitikti viešąjį interesą, būti pagrįstas ir proporcingas.
3. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisė į senatvės pensiją siejama su nuosavybės neliečiamumo principu, kas yra įtvirtinta EŽTT praktikoje. Lietuvoje Konstitucinis Teismas išplėtė teisės į senatvės pensiją taikymo ribas, susiejant senatvės pensiją su konkrečiu jos dydžiu, o ne ginant pačią teisę gauti senatvės pensiją. Toks Konstitucinio Teismo aiškinimas yra kritikuojamas teisės doktrinoje.
4. Teisė į senatvės pensiją gali būti aiškinama teisinės valstybės principo kontekste. Nors šis principas yra talpinantis daug įvairių konstitucinių imperatyvų, tačiau nagrinėjamame kontekste jis turėtų būti suvokiamas kaip asmenų teisėtų lūkesčių apsauga, atsiskleidžianti per teisinio reguliavimo stabilumo ir teisinio tikrumo principus.
5. Konstitucinis Teismas teisę į senatvės pensiją sieja ir su teise laisvai pasirinkti darbą ar verslą, todėl paskyrus senatvės pensiją dirbantiems asmenims, jos dydis negali būti sumažintas vien dėlto, jog asmuo dirba ar užsiima tam tikru verslu. Tokia Konstitucinio Teismo pozicija yra kritikuojama teisės doktrinoje dėl to, jog toks aiškinimas paneigia solidarumo principą, kuris yra vienas iš pamatinių socialinės apsaugos principų.
6. Pagal Konstitucinio Teismo jurisprudenciją senatvės pensija gali būti mažinama, tačiau tik esant ypatingai situacijai valstybėje, toks sumažinimas turi būti laikinas,

o asmenų patirti netekimai turi būti teisingai kompensuojami per protingą laiką, tačiau bet kokių atveju sumažinta senatvės pensija negali paneigti asmens orumo. Būtinybė teisingai kompensuoti asmens patirtus nuostolius teisės doktrinoje susilaukia kritikos vien dėlto, jog turi būti įvertintos valstybės ekonominės galimybės, esant ypatingai situacijai asmuo neturėtų turėti teisėtų lūkesčių, kad jo netekimai būtų kompensuoti.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Jungtinių Tautų visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 68-2497.
2. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 77-3288.
3. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 40-987.
4. Europos socialinės apsaugos kodeksas (1964). *ETS*, 048.
5. Europos socialinė chartija (pataisyta) (1996). *Valstybės žinios*, 49-1704.

Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (1957). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 202/1.
2. Europos Sąjungos sutartis (1995), *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 202/1.
3. Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. reglamentas (EB) Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo. *OL L 166*, p.1

Konstitucija, kodeksai, įstatymai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 107-0.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (1993). *Lietuvos aidas*, 24-0.
5. Lietuvos Respublikos paramos mirties atveju įstatymas (1993). *Valstybės žinios*, 73-1371.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 43-772.
7. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59-1153.
8. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 96-1873.
9. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, Nr. 99-1958.
10. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, Nr. 101-2018.

11. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 1995 m. sausio 4 d., 1-4.
12. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 55-1287.
13. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo (2001). *Valstybės žinios*, 49-1699.
14. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3085.
15. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 73-3088.
16. Lietuvos Respublikos pinginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 73-3352.
17. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 75-3472.
18. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006). *Valstybės žinios*, 17-589.
19. Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas (2014). *TAR*, 15180.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai:

1. *Larioshina prieš Rusiją* [EŽTT], Nr. [2002-04-23], ECLI:CE:ECHR:2002:0423DEC005686900.
2. *Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus* [EŽTT], Nr. 34462/97, [2002-06-04], ECLI:NL:XX:2002:AN6996.
3. *Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją* [EŽTT], Nr. 60669/00, [2004-10-12], ECLI:CE:ECHR:2004:1012JUD006066900.
4. *Béláné Nagy prieš Vengriją* [EŽTT], Nr. 53080/13, [2016-12-13], ECLI:CE:ECHR:2016:1213JUD005308013

Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

1. Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1997-03-15, Nr. 23-546.
2. Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998-06-05, Nr. 52-1435.
3. Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998-11-18, Nr. 100-2791.

4. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000-07-05, Nr. 54-1587.
5. Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001-07-18, Nr. 62-2276.
6. Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002-04-26, Nr. 43-1636.
7. Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002-11-27, Nr. 113-5057.
8. Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003-07-09, Nr. 68-3094.
9. Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003-12-10, Nr. 115-5221.
10. Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6708
11. Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2005-09-22, Nr. 113-4132
12. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006-03-16, Nr. 30-1050
13. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006-03-31, Nr. 36-1292.
14. Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006-06-10, Nr. 65-2400
15. Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007-10-25, Nr. 110-4512
16. Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 14 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2008-10-16, Nr. 119-4512
17. Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008-12-31, Nr. 150-6106
18. Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009-09-05, Nr. 106-4434
19. Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 3 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010-05-06, Nr. 52-2568
20. Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010-05-06, Nr. 52-2568

21. Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011-12-28, Nr. 160-7591.
22. Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012-09-08, Nr. 105-5330.
23. Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013-02-20, Nr. 19-938.
24. Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013-05-28, Nr. 55-2760.
25. Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. TAR, 2014-03-19, Nr. 3226.
26. Konstitucinio Teismo 2019 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. TAR, 2019-09-19, Nr. 14836.
27. Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 27 d. nutarimas. TAR, 2022-04-27, Nr. 8605.
28. Konstitucinio Teismo 2022 m. spalio 6 d. nutarimas TAR, 2022-10-06, Nr. 20493.

Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

1. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 8 d. nutarimas konstitucinės justicijos byloje Nr. 2007-01-01.
2. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas konstitucinės justicijos byloje Nr. 2009-043-01.

Vyriausybės nutarimai:

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimas Nr. 155 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“. TAR, 5318.

Europos Komisijos dokumentai:

1. Europos Komisijos 2021 m. pensijų adekvatumo ataskaita (2021). Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4849864a-cd83-11eb-ac72-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-283428858> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].
2. Europos Komisijos Žalioji knyga „Dėl senėjimo, kartų solidarumo ir tarpusavio atsakomybės puoselėjimo“ (2021). Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/d918b520-63a9-11eb-aeb5-01aa75ed71a1> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].

Kiti dokumentai:

1. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 2021 m. lapkričio 23 d. pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-972 aiškinamasis raštas (2021). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/a72cc3802d1311ec99bbc1b08701c7f8?positionInSearchResults=8&searchModelUUID=61d09daf-d857-4164-bbd7-05809c6945d2> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].
2. Valstybės kontrolės 2022 m. liepos 11 d. vertinimo ataskaita „Pensijų sistemos pokyčių vertinimas“ Nr. VRE-2. Prieiga per internetą: <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/24096/pensiju-sistemos-pokyciu-vertinimas> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 27 d.].

Monografijos ir mokslo knygos:

1. Aldukaite, J. (red.) (2009) *Poverty, Urbanity and Social Policy: Central and Eastern Europe Compared*. New York: Nova Science Publishers, Incorporated, p. 211.
2. Bitinas, A. (2011) *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas : monografija / [Audrius Bitinas]*. Vilnius: Mes, p. 279.
3. Griškevič, L. et al. (2016) *Lietuvos konstitucionalizmo istorija: (istorinė Lietuvos Konstitucija)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 276.
4. Kūris, E. (red.) (2015) *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės: [kolektyvinė monografija] Vilniaus universitetas*. Šiauliai: Titnagas, p. 525.
5. Pieters, D. (1998) *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus / Danny Pieters ; iš anglų kalbos vertė Reda Dūdienė*. Vilnius: Eugrimas, p. 146.

Moksliniai straipsniai:

1. Beveridge, W. (1942) Social insurance and allied services. 1942., *Bulletin of the World Health Organization*, 78(6), pp. 847–855.
2. Birmontienė, T. (2012) Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai, *Jurisprudencija*, 19(3), pp. 1005–1030.
3. Bitinas, A. (2008) Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos, *Jurisprudencija*, 110(8), pp. 18–26.
4. Guinnane, T.W. ir Streb, J. (2021) The Introduction of Bismarck's Social Security System and its Effects on Marriage and Fertility in Prussia, *Population and Development Review*, 47, pp. 749–780.

5. Guogis, A. and Gruževskis, B. (2010) Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio?, *Socialinių mokslų studijos*, (3), pp. 19–35.
6. Milašiūtė, V. (2020) Minimalios socioekonominių teisių apsaugos idėja pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, *Teisė*, 116(0), pp. 36–50. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.116.3>.
7. Murauskas, D. (2010) Teisinės valstybės principas: sampratos paieškos doktrinoje, *Teisė*, 78, pp. 168–181. Available at: <https://doi.org/10.15388/Teise.2011.0.182>.
8. Ruškytė, R. (2009) Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, *Konstitucinė jurisprudencija*. Prieiga internetu: <https://www.lituanistika.lt/content/23955>
9. Vaičaitis, V.A. (2010) Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika, *Teisė*, 77(0), pp. 34–49. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.15388/Teise.2010.0.202>.
10. Žalimas, D. (2018) Konstitucijos viršenybės užtikrinimas: kai kurie Konstitucinio Teismo implicitinių įgaliojimų aspektai, *Jurisprudencija*, 25(1), pp. 38–68. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.13165/JUR-18-25-1-02>.

Daktaro disertacija:

1. Petrylaitė, V. (2012) Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai: daktaro disertacija: *socialiniai mokslai, teisė (01 S) / Vida Petrylaitė; Vilniaus universitetas*. Vilniaus universitetas.

Interneto puslapiai:

1. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtas puslapis „Kas man priklauso?“. Prieiga per internetą: <https://www.kasmanpriklauso.lt> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 27 d.].
2. Lietuvos duomenų informacija apie vidutinės senatvės pensijos pokyčius. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-ekonomikos-raida/gyventojai-ir-socialine-statistika> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 27 d.].
3. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos informacija apie laukiančių socialinio būsto eilę. Prieiga per internetą: <https://www.vmb.lt/asmenu-ir-seimu-turinciu-teise-i-socialinio-busto-nuoma-sarasas-2021-m/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 27 d.].

SANTRAUKA

Magistro darbe analizuojama teisės į senatvės pensiją samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Siekiant atskleisti temos turinį ir įgyvendinti darbo tikslą darbe apžvelgtos socialinės apsaugos tradicijų teoriniai modeliai, nustatyta, kuris modelis artimesnis Lietuvos Respublikai. Be to, darbe atlikta Lietuvos socialinės apsaugos sistemos apžvalga, identifikuojant teisės į senatvės pensiją sąsajas su kitomis socialinės apsaugos sistemos dalimis.

Kadangi Lietuvos teisinės sistemos formavimuisi įtakos turi tarptautiniai dokumentai ir tarptautinių teismų praktika, darbe yra apžvelgiamas svarbiausių tarptautinių dokumentų turinys, išanalizuojama juose įtvirtinta teisės į senatvės pensiją samprata, identifikuojamos pagrindinės teisės į senatvės pensija ribojimo taisyklės bei išskiriami šios teisės ribojimo reikalavimai.

Šiame darbe identifikuojama teisės į senatvės pensiją samprata Konstitucinio Teismo doktrinoje, kuri atsiskleidžia per: i) nuosavybės apsaugos principą; ii) teisinės valstybės principą; iii) teisę laisvai pasirinkti darbą ir/ar verslą. Darbe yra išanalizuojamas kiekvieno iš Konstitucinio Teismo įvardintų aspektų turinys, įvertinant kartu su teisės doktrinos nuostatomis bei Latvijos Konstitucinio Teismo praktika, taip pat identifikuojamos kritikuotinos kiekvieno iš šių aspektų sritys.

Darbe identifikuojamos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotos taisyklės, kurioms esant senatvės pensija gali būti sumažinta, taip pat nustatoma oficialiosios konstitucinės doktrinos vystymosi raida, kuri yra susiejama su tarptautinių teismų formuojama praktika bei teisės doktrinos nuostatomis.

SUMMARY

This Master's thesis analyses the concept of the right to old-age pension in the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. In order to reveal the content of the topic and implement the objective of this work, the theoretical models of social security traditions were reviewed and it was determined which model is closer to the Republic of Lithuania. In addition, the paper provides an overview of the Lithuanian social security system, identifying the links between the right to old-age pension and other elements of the social security system.

Because the formation of the Lithuanian legal system is influenced by international documents and the case-law of international courts, the work reviews the content of the key international documents, analyses the concept of the right to an old-age pension, identifies the main rules for restrictions on the right to an old-age pension, and accentuates the requirements for restrictions on this right.

This paper identifies the concept of the right to an old-age pension in the doctrine of the Constitutional Court, which is revealed through: i) the principle of property protection; ii) the principle of the rule of law; and iii) the right to freely choose work and/or business. The piece of scientific work analyzes the content of each of the mentioned aspects of the Constitutional Court, evaluating them in conjunction with the provisions of the legal doctrine and the practice of the Latvian Constitutional Court, as well as identifying the critical areas of each of these aspects.

The work identifies the rules formulated in the jurisprudence of the Constitutional Court, under which the old-age pension can be reduced, and also determines the development of the official constitutional doctrine, which is linked to the case-law formed by international courts and the provisions of the legal doctrine.